

Redactie

Mw. M.M. van der Burg, hoofdredacteur	mmvanderburg45@gmail.com	030-2520750	06-22987711
Mw. J.W. Kersten	j.w.kersten1@gmail.com		06-22522475
G.J.W. van Oven	vanoven@casema.nl	071-8890451	06-25590716
M. Smits, secretaris	riessmits@planet.nl	070-3648256	06-51327769
Mw. J.M. de Vries	Monique@devries.to	070-3520749	
Eindredacteur: R.H. van der Heide	r.vdheide@tweedekamer.nl	070-3185681	
Gastredacteuren: B. de Gaay Fortman, F. Bolkestein, I. Brouwer, M. Herben, M. May en E. Jurgens			

Commissie rechtspositie

G.J.P. van Otterloo, voorzitter	gjpv@xs4all.nl	070-3232640	
O. Scheltema-de Nie	o.scheltema@online.nl	070-3551569	
P.J. Biesheuvel	pj.biesheuvel@12move.nl	070-3455975	
G.B. Nijhuis	nijhuis.advisering@kpnplanet.nl	0523-677366	

Bestuur

Mw. S. de Jong, wnd. voorzitter	sij.brigje@home.nl	0594-512178	
A. de Jong, penningmeester	ariedejong@hetnet.nl	071-5212318	06-47381662
J.G.C. Wiebenga, internationaal secretaris	jwiebenga@hotmail.com	023-5246141	
M. Smits, secretaris	riessmits@planet.nl	070-3648256	06-51327769
Mw. E.G.E.M. Bloemen	bloemenliesbeth@hetnet.nl	071-3018529	
D. Eisma	deisma6@gmail.com	070-3241543	

Ambtelijke ondersteuning

R.H. van der Heide	r.vdheide@tweedekamer.nl	070-3185681	
--------------------	--------------------------	-------------	--

Druk: Reprografische afdeling Tweede Kamer

Vormgeving: Stafdienst Communicatie, Henk van der Velden

Verenigingsadres/ledenadministratie

Vereniging van Oud-Parlementariërs, t.a.v. Reinder van der Heide

Postbus 20018, 2500 EA 's-GRAVENHAGE

Website(s): www.vopnestor.nl en www leden.vopnestor.nl

Het lidmaatschap van de Vereniging van Oud-Parlementariërs (VOP) staat open voor oud-leden van de Tweede Kamer en/of Eerste Kamer der Staten-Generaal en het Europees Parlement. De contributie bedraagt € 30,- per jaar en moet worden voldaan op betaalrekening NL34INGB0000253063 van de Vereniging van Oud-Parlementariërs, Den Haag.

Beveiligingsdienst

secretariaatbeveiligingsdienst@tweedekamer.nl	070-3182146 of 3182153
---	---------------------------

Najaarsbijeenkomst 9 oktober 2018, Den Haag

NESTOR

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord

1. "Een lang gekoesterde wens"

- Interview met Bert van den Braak, mede-auteur van het boek
"Zeventig jaar zoeken naar het compromis"
- door Mieke van der Burg

2. Periode 1946- 1959: Terugkeer van het vooroorlogse bestel

Inleiding

- "Einde van een tijd van de wederopbouw, compromissenbereidheid en uitruil van moeilijke standpunten"
- Interview met Jan Reehorst door Gerritjan van Oven
- "Wat Drees is voor de oudjes, is Van Oven voor de vrouwtjes"
Handelings(on)bekwaamheid van de gehuwde vrouw
- door Gerritjan van Oven

3. Periode 1959 – 1973: Hoogtij en verval van de KVP

Inleiding

- "Opkomst van D66, de Drie van Breda en abortus provocatus"
- Interview met Anneke Goudsmit door Joke Kersten
- "Positie van de middenklas, Nacht van Schmelzer en groei van het CDA"
- Interview met Harry Notenboom door Joke Kersten

4. Periode 1973 – 1982: Polarisatie en ontzuivering

Inleiding

- "Een hoopvolle tijd"
Interview met Hedy d'Ancona
- door Mieke van der Burg
- "Polarisatie & Ontzuivering"
- door Bas de Gaay Fortman

5. Periode 1982 – 2002: Liberalisering onder Lubbers en Kok

Inleiding

- "De 'ongewone' Paarse Kabinetten"
- door Frits Bolkestein
- "Ook jaren van her-ideologisering en politiek innovatie"
- door Ina Brouwer

6. Periode 2002 – 2016: Versplintering in onzekere tijden

Inleiding

- "Monumentaal boek, maar eenzijdig"
- door Mat Herben
- "Europa dat zijn wij"
- door Marit May

7. Reactie op 'Onder de wet, naast de wet, tegen de wet'

- "Formele en minder formele wetgeving"
- door Erik Jurgens

Omslagfoto:

Cover boek *Parlementaire geschiedenis Nederland 1946-2016*

Voorwoord

"De kracht van de Nederlandse politiek is tegelijk haar zwakte"

Met deze zin typeren de auteurs van het boek "Zeventig jaar zoeken naar het compromis" (de heren Bert van den Braak en Joop van den Berg) de essentie van het functioneren van het parlement en de landelijke politiek vanaf 1945 tot heden.

Wat bedoelen de auteurs hiermee?

Enerzijds hebben we in Nederland het vermogen om tegenstellingen te overbruggen en tot samenwerking te komen. Anderzijds leidt deze politieke cultuur tot 'kleurloze' politiek met compromissen, hetgeen weer leidt tot de behoefte aan profileren. De weinig opwekkende en al even weinig beschaafde manier van debatteren in vooral de Tweede Kamer is daarvan ook zeker het gevolg. Dit geldt ook voor de soms onnavolgbare aandacht voor incidenten van betrekkelijk gering belang.

Een heen en weer bewegen tussen samenwerking en polarisatie, tussen vernieuwingsdrang en verlangen naar behoud, tussen het spreken in one-liners en genuanceerde uitvoering in de praktijk.

Hoe is dit zo gekomen? Hoe heeft onze parlementaire democratie zich ontwikkeld na de Tweede Wereldoorlog?

Het bijna 1000 pagina's tellende – overigens zeer goed leesbare – boek geeft een nauwgezet beeld van wat er speelde in de verschillende kabinetten, geclusterd in vijf periodes. De redactie van NESTOR heeft besloten om een aantal oud-parlementariërs te vragen naar hun ervaringen. Hoe hebben zij een bepaalde periode beleefd? Wat was hun rol daarbij?

Soms zijn de bijdragen in de vorm van een interviews, daarnaast zijn er artikelen geschreven, al dan niet aan de hand van vragen. Het resultaat is een zeer gevarieerde 'boekbespreking' met instemmende reacties, aanvullingen en ook kritische noten.

Gestart wordt met een interview met een van de auteurs, Bert van den Braak, om achtergronden van het boek te schetsen, het waarom en hoe. Wij hopen dat u met plezier dit speciale nummer van Nestor leest!

De redactie:

Mieke van der Burg, hoofdredactie

Joke Kersten

Gerritjan van Oven

Monique de Vries

Ries Smits, vanuit het bestuur

Reinder van der Heide, eindredactie, met ondersteuning van

Henk van der Velden, vormgeving

1. “Een lang gekoesterde wens!”

Interview met Bert van den Braak

door Mieke van der Burg

Mede-auteur van het boek “Zeventig jaar zoeken naar het compromis”

Bert van den Braak historicus en senioronderzoeker verbonden aan het Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden en het Montesquieu Instituut. Sinds 1991 beheert hij het Biografisch Archief van het PDC, een gegevensbestand met biografische gegevens over (Nederlandse) politici, bewindslieden en andere ambtsdragers. In 1998 is hij gepromoveerd op een proefschrift over het ontstaan, geschiedenis en samenstelling van de Eerste Kamer. Voor velen is hij een vraagbaak op het gebied van parlementaire geschiedenis.

Sinds 2001 is hij tevens beheerder van de website “*Parlement & Politiek*”; daarop verschijnt wekelijks een column die om beurten door hem en Joop van den Berg wordt geschreven. Daarin worden actuele politieke onderwerpen belicht vanuit staatsrechtelijk, politologisch en/of historisch oogpunt.

Waarom dit boek en voor wie?

Het was een lang gekoesterde wens van Joop van den Berg en Jan Vis om een samenhangend overzicht over de gehele parlementaire geschiedenis vanaf 1796 te schrijven. Natuurlijk zijn er diverse boeken verschenen over verschillende kabinetten, bepaalde thema’s of over politici, maar er was geen samenhangend en volledig overzicht. Het belang daarvan is dat je lijnen kunt ontdekken over een langere periode, dat je ontwikkelingen ziet in de samenleving in relatie tot parlementair handelen.

Opvallend is ook dat de beleving van (daadkracht van) een bepaald kabinet niet spoort met wat er werkelijk is gepresteerd. Kennelijk zijn belevingen sterker en belangrijker dan het kennismaken van de feiten/resultaten. Ook daarvoor is het boek van belang.

Verder is het met name voor studenten geschiedenis of politicologie interessant om inzicht te krijgen in het parlementaire verleden. Bij veel jongeren ontbreekt de kennis van enkele decennia geleden.

Het eerste deel (1796-1945) is in 2014 uitgekomen. Een vervolg daarop lag in de rede. Ook de uitgever was sterk voorstander van het uitbrengen van een tweede deel zodat er een totaal overzicht tot stand zou komen.

Samenwerking

Ook bij het eerste deel van het boek was ik nauw betrokken. Na het overlijden van Jan Vis – mede-auteur van het eerste deel – in 2011, heeft Joop van den Berg mij gevraagd samen met hem het tweede deel te schrijven. Het leeuwendeel van het boek is van mijn hand, hoewel Joop en ik ieder hoofdstuk altijd samen uitvoerig hebben doorgesproken. Was de selectie juist? Komen de onderwerpen voldoende en duidelijk genoeg uit de verf? Is de diepgang voldoende of te sterk?

De gedeelten over de veranderde betekenis van de wet en Europese ontwikkelingen en de betekenis daarvan voor de nationale politiek heeft Joop van den Berg voor zijn rekening genomen. Ook de titel van het boek heeft hij bedacht.

Zo'n vijf jaar (van 2012-2017) heb ik met veel plezier aan het boek gewerkt, natuurlijk niet fulltime. Eigenlijk heb ik nooit een moment gehad waarop ik er met tegenzin aan begon.

Ook ben ik wel tevreden over het resultaat.

Resultaten zijn bepalend

De eerste opzet hebben we in 2012 vastgesteld. Als lijn hebben we toen afgesproken om via resultaten te laten zien wat de verschillende parlementen hebben gedaan. Wat heeft het parlement in een bepaalde periode concreet tot stand gebracht? Welke maatschappelijke ontwikkelingen heeft dat teweeg gebracht? Die lijn heeft de selectie bepaald van onderwerpen die we in het boek hebben behandeld.

Maatschappelijke ontwikkelingen

De indeling in vijf hoofdstukken is bepaald aan de hand van maatschappelijke ontwikkelingen en niet door Kabinetperiodes of het parlementaire ritme. Per kabinet zijn onderwerpen gekozen die het beste de resultaten in die periode laten zien. Zo nu en dan lopen onderwerpen door in de volgende periode, zoals bijvoorbeeld de abortuskwestie. Deze onderwerpen zijn soms in de beschrijving van de eerste periode meegenomen en soms in die van de tweede periode, afhankelijk van waar het zwaartepunt ligt.

Veel bronnen

De geraadpleegde literatuur is in de ruim tien bladzijden tellende bijlage opgenomen. Verder waren voor mij de belangrijke bronnen de samenvattingen van wetsbehandelingen opgesteld door de Eerste Kamer, de Parlementaire monitor met (mini)dossiers over belangrijke zaken, kranten van de Koninklijke Bibliotheek en met name het Nederlands Dagblad waarin wekelijks korte samenvattingen staan over wat er de afgelopen periode in het parlement is gebeurd. Nadat er een selectie is gemaakt, is voor meer diepgang en details, verder onderzoek gedaan, bijvoorbeeld in de 'Handelingen'.

Neutraliteit

De manier van schrijven is een belangrijk punt. Het kan niet te simpel zijn, maar ook niet te moeilijk. Dat evenwicht vinden, ervoer ik als lastig, maar ik geloof wel dat we daarin geslaagd zijn.

Verder is het noodzakelijk om de gekozen onderwerpen 'politiek neutraal' te beschrijven. Dat is erg belangrijk, maar niet altijd even makkelijk.

Door te laten zien hoe verschillende partijen tegen een bepaald onderwerp aankeken, is getracht de (onvermijdelijke) subjectiviteit zoveel mogelijk te voorkomen. Op die manier zijn we meer verklarend tewerk gegaan.

Ook het je bewust zijn van de eigen mening werkt corrigerend. Zeker bij het schrijven over de periode die ik zelf intensief en bewust heb meegeemaakt, de periode van 1973-ca. 1980, was ik mij zeer bewust van mijn persoonlijke opvattingen.

Effect van het boek?

Het boek geeft een overzicht, maar of het de politiek zal veranderen?

Wellicht zal het lezen van het boek politici en politiek geïnteresseerden bewust(er) maken van bepaalde trends en inzicht geven in ontwikkelingen.

Verder wordt het duidelijk dat de toenemende versnippering van het politieke landschap tot samenwerking noopt, terwijl anderzijds de behoefte groeit tot het uitvergroten van de verschillen, tot profilering. Juist die combinatie versterkt het wantrouwen in de politiek en de onvrede. Maar of alternatieven voor de representatieve democratie beter zouden zijn en de onvrede zouden kunnen wegnemen, valt te betwijfelen. Over enkele decennia zal er zeker een derde deel verschijnen en dan zullen we het weten.

2. Periode 1946- 1959: “Terugkeer van het vooroorlogse bestel”

Inleiding

De naoorlogse periode is een periode met blijdschap over de bevrijding van Nederland, maar ook van de Indonesische kwestie en veel problemen op vrijwel ieder levensterrein.

Door pragmatische samenwerking kon veel tot stand worden gebracht, zoals

- de opbouw van het sociale zekerheidsstelsel, waaronder de AOW
- een voorzichtige poging tot gelijkstelling van vrouwen en mannen, zoals de invoering van handelingsbekwaamheid van gehuwde vrouwen, maar anderzijds ook de vastlegging van de man als ‘hoofd van de echtvereniging’
- de totstandbrenging van de Europese samenwerking in de EGKS. Maar ook een periode van het “Mandaat van de Bisschoppen”, het niet realiseren van de ‘Doorbraak-gedachte’, de ‘Drie van Breda’ en de ‘Greet Hofmans-affaire’.

Jan Reehorst heeft deze periode meegemaakt, deels als Tweede Kamerlid. Gerritjan van Oven beschrijft hoe zijn grootvader als minister de handelingsbekwaamheid van gehuwde vrouwen heeft ingevoerd.

Aan het woord: Jan Reehorst

door Gerritjan van Oven

Jan Reehorst (nu 95 jaar) ging als jongeman van hervormden huize over naar het Rooms-Katholicisme. Van 1956 tot 1967 was hij lid van de Tweede Kamer voor de PvdA, als één van de zeven katholieke leden van die fractie. Daar voerde hij met name het woord over middenstandszaken. Tijdens zijn Kamerlidmaatschap was hij tevens lid (en fractieleider) van de gemeenteraad van Rotterdam.

Hoe waren in die tijd de verhoudingen binnen de PvdA-fractie en hoe was de relatie met de PvdA-bewindslieden?

“Binnen de fractie waren de verhoudingen goed. Burger was in die tijd fractieleider. Ook de relatie tussen de fractie en de PvdA-ministers was goed, al werden deze voornamelijk door Burger onderhouden. Ik had als woordvoerder middenstandszaken vooral te maken met de staatssecretaris van Economische Zaken, Veldkamp.”

Hoe waren de betrekkingen tussen rechts (vooral de christelijke partijen) en links in die tijd in de TK? (Met de confessionelen als rechts en op links de PvdA)

“De verhoudingen waren niet scherp. Er was nog geen sprake van polarisatie. Ik had als woordvoerder middenstandszaken vooral contact met KVP-woordvoerder Nelissen. En dat contact was goed. Angst voor de oppositie hadden wij niet.”

Hoe heeft u de leiderspositie van Drees in die tijd ervaren?

“Drees was de leider van het kabinet en Burger die van de fractie. Er was wel informeel overleg tussen fractie en kabinet, maar dan toch vooral via Burger. Een belangrijk onderwerp in die tijd was bijvoorbeeld de mijnsluiting in Limburg. Dat besluit was min of meer onomstreden. Vooral het lot van de mijnwerkers die onder de grond ongezond werk verrichtten en vaak vroeg stierven, baarde de fractie zorgen. Bovendien vond in die tijd de opkomst van olie en gas plaats en daar konden de mijnen niet tegenop.”

Met de gelijkstelling van (gehuwde) vrouwen en mannen werd voorzichtig een begin gemaakt. Hoe stond u hiertegenover?

“Toen het wetsontwerp in de Tweede Kamer (1955/1956) werd behandeld, zat ik er nog niet in. Het paste wel in een algemene trend om ook gehuwde vrouwen rechten te geven. Zo was er ook onvrede over de verplichting van vrouwen uit overheidsdienst te treden op het moment dat zij trouwden. Dat is mijn eigen vrouw ook overkomen na ons huwelijk in 1947. In ‘mijn’ tijd waren er wel vrouwelijke Tweede Kamerleden die een belangrijke rol speelden in de strijd voor gelijke rechten, zoals bijvoorbeeld Gerda Brautigam en Corry Tendeloo (beiden PvdA) en freule Wttewaall van Stoetwegen (CHU). Binnen de PvdA-fractie was er eenstemmigheid over het wetsvoorstel om vrouwen handelingsbekwaamheid te geven. Geen afwijkende standpunten. Überhaupt bestond er trouwens een sterke fractiediscipline. In de kerk heerste in die tijd nog een sterke mannencultuur. Zij vreesden voor een aantasting van de positie van de man. Daarom is gelijktijdig met genoemd wetsvoorstel door de KVP een amendement ingediend om wettelijk vast te leggen dat de man het ‘hoofd van de echtvereniging’ is.”

Wat waren de meest in het oog springende punten uit uw woordvoerderschap?

“De behandeling van de Winkelsluitingswet was belangrijk. Dat lag overigens wel moeilijk in de fractie. De PvdA was een consumentenpartij, maar had ook te maken met de vakbeweging. De vakbeweging verzette zich sterk tegen ruimere openingstijden waar de consumenten juist wél vóór waren. De winkeliers waren verdeeld. Toch is de wet aangenomen.

Een ander onderwerp betrof de positie van de accountants. De enige bestaande categorie, de registeraccountants, was voor de meeste winkeliers te duur. Zelf heb ik nog het initiatief genomen om tot een tweede categorie accountants te komen (de zogenaamde accountant/administrateur). En dat is ook gelukt.”

Wat was de betekenis van de invoering van de AOW?

“Ook dat was vóór mijn tijd als Kamerlid. Maar de betekenis daarvan was natuurlijk geweldig. Ook omdat de AOW-uitkeringen – anders dan de meeste pensioenuitkeringen in die tijd – gekoppeld werden aan de inflatie.”

Wat herinnert u zich van de berechting van oorlogsdelinquenten?

“De gratie van de ‘vier van Breda’ was een felomstreden onderwerp, maar het was een beslissing van de Koningin, waar het kabinet verantwoordelijkheid voor nam. Het kabinet kon – gezien de houding van koningin Juliana – moeilijk anders. Voor de fractie was het te zwaar om daarop het kabinet te laten vallen.”

De eerste aanzet tot de Europese Unie was in die tijd. Hoe heeft u dat ervaren?

“De oprichting van de EGKS (Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal) speelde inderdaad in die tijd. De PvdA was gelukkig Europees gezind, vooral om een derde wereldoorlog te voorkomen. Gelukkig is dat nog steeds de houding van de PvdA. Ik ben zelf overtuigd Europeaan en een van de eerste leden van de Europese Beweging.”

Hoe ervoer u de nationalisatie van Nederlandse bedrijven door Indonesië?

“Eigenlijk was dat na de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië logisch. De komst naar Nederland van de voormalige KNIL-militairen lag moeilijk. De KNIL-ers wilden eigenlijk een eigen Republiek van de Molukken maar dat was – internationaal gezien – niet haalbaar.

Voor wat betreft Nieuw Guinea voelden wij er in de fractie eigenlijk het meest voor om ons deel te laten aansluiten bij het Australische deel van het eiland. In dat verband heb ik nog bepleit om – daarop vooruitlopend – op Nieuw-Guinea het Engels als onderwijstaal in te voeren.”

En de Greet Hofmans-affaire?

“Het kon moeilijk anders gaan. Greet Hofmans was toch een soort Raspoetin-figuur. Het is goed dat prins Bernhard tegen haar invloed tegenstand heeft geboden. Dat kwam ook overeen met het advies van de door de regering ingestelde Commissie van Wijzen, waarvan trouwens ook een PvdA-er lid was”.

Waarom viel nu uiteindelijk het vierde kabinet-Drees?

“De samenwerking, de compromissenpolitiek liep op zijn eind. Zowel de KVP als de PvdA werden met splinterpartijen geconfronteerd. Drees zelf liep als het ware ook een beetje op zijn eind als politiek leider.”

“Het was de tijd van de wederopbouw, van de compromissenbereidheid, van uitruil van moeilijke standpunten. Daar kwam een eind aan.”

-.....-

Aan het woord: Gerritjan van Oven over zijn grootvader, minister J.Ch. (Julius Christiaan) van Oven

J. Ch. van Oven was een vooraanstaand wetenschapper (rechtshistoricus) en al op zijn 34ste hoogleraar in Groningen en daarna te Leiden. Van 1956-1958 was hij minister van Justitie (PvdA) tijdens het Kabinet-Drees III; hij was de opvolger van de overleden minister Donker.

“Wat Drees is voor de oudjes, is Van Oven voor de vrouwtjes.”

In 1956 vond de parlementaire behandeling plaats van het wetsontwerp tot opheffing van de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw. Het recht van gehuwde vrouwen om zelfstandig rechtshandelingen te mogen verrichten, paste goed in de lijn om de emancipatie van vrouwen te bevorderen, zoals dat door een aantal vrouwelijke Kamerleden (maar

zeker niet alleen door hen!) werd voorgestaan. Zo is ook in die tijd het ontslaggebod van gehuwde en huwende vrouwelijke ambtenaren afgeschaft (zie ook interview met Jan Reehorst).

Het wetsontwerp was nog door minister van Justitie Donker (PvdA) ingediend, maar hij stierf in februari 1956 vóór de behandeling in de Tweede Kamer kon plaatsvinden. Hij werd opgevolgd door de 75-jarige oud-hoogleraar J.Ch. van Oven, die zelf al vanaf 1927 veel over dit onderwerp had gepubliceerd. Hij was mijn grootvader.

In het oorspronkelijke wetsontwerp van Donker werd weliswaar de handelingsbekwaamheid van de gehuwde vrouw geregeld, maar in geval van gemeenschap van goederen (de overgrote meerderheid van de huwelijken) bleef toch de man de beslissingen nemen ten aanzien van gemeenschapsgoederen.

Van Oven vond dat op die manier het opheffen van de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw eigenlijk weinig om het lijf had. Hij wilde het wetsontwerp daarom aanpassen, inhoudend dat de gehuwde vrouw – net als de man – bevoegd zou worden over gemeenschapsgoederen te beschikken. Hij deed dat door een 'Conclusie' in te dienen om het gevoel van de Tweede Kamer in te winnen. Een voor die tijd vrij ongebruikelijke methode.

Binnen het kabinet had hij overigens wel moeten beloven het oorspronkelijke wetsontwerp van Donker – dus ongewijzigd – te verdedigen, als zijn voorstel in de 'Conclusie' niet haalbaar zou blijken.

56 tegen 16 stemmen

Maar hij haalde het ruimschoots. Dat wil zeggen 56 tegen 16 stemmen. Alleen Gerbrandy keerde zich ertegen met zijn ARP-fractie. Hij vond het niet passen in "de religieuze-zedelijkheidsrechtstoepassing van het volk (...)" en meende dat "de achtergrond van dat alles een vals gelijkheidsidee is". Wel werd een door KVP en ARP ingediend amendement aangevaard, inhoudende dat "de man het hoofd is van de echtvereniging". Een verandering die Van Oven – hoewel hij het hiermee niet eens was – liet passeren omdat de toevoeging van deze zin feitelijk niets meer inhield na accordering van het wetsvoorstel. Het was meer symboolwetgeving. Opmerkelijk is dat ook Tweede Kamerlid Marga Klompé voor het amendement stemde. Zij zag dit als een soort troostprijs voor degenen die bang waren dat door het invoeren van de handelingsbekwaamheid van gehuwde vrouwen aan de christelijke opvattingen over het huwelijk zou worden getornd.

Op 27 april 1956 werd het in de sfeer van Van Oven gewijzigde wetsontwerp in de Tweede Kamer aanvaard. Op 12 juni 1956 ging de Eerste Kamer unaniem akkoord.

Ten huize Van Oven werd die dag van regeringswege een taart bezorgd, waarop in slagroom was gespoten: *“Wat Drees is voor de oudjes is Van Oven voor de vrouwtjes”*.

3. Periode 1959 – 1973: “Hoogtij en verval van de KVP”

Inleiding

Deze periode was er een van onrust, continuïteit en modernisering. Een periode van toenemende politieke en maatschappelijke onrust bij jongeren, studenten, vrouwen en vakbonden. Er ontstonden nieuwe partijen (Boerenpartij, D'66 en DS'70) die de traditionele partijen aantastten. Alle politieke partijen kregen te maken met interne spanningen (bijvoorbeeld Nieuw Links binnen de PvdA, de ARP-verontrusten etc.).

Ook was het een tijd van toenemende welvaart en discussies over de verdeling daarvan. Een tijd van modernisering, meer aansluiting bij de geest van de tijd, drang naar democratisering binnen bedrijven en andere organisaties. Vernieuwing van de steden etc. etc..

Deze periode leidde tot flinke polarisatie tussen links en rechts: drie linkse partijen presenteerden zich gezamenlijk bij de verkiezingen in 1973 met Kernpunt '72 (als regeerakkoord) en een Schaduwkabinet. De dominante positie van de christelijke partijen eindigde optisch gezien, maar zij behielden toch hun spilfunctie.

Aan het woord: Anneke Goudsmit (D66)

door Joke Kersten

Anneke Goudsmit kwam als advocate in de allereerste fractie van D66 in de Tweede Kamer. Van 1966 – 1974 was zij lid van de Tweede Kamer voor D'66. Daarna was zij ministerskandidaat voor Justitie in het Schaduwkabinet van drie linkse partijen, maar weigerde staatsecretaris te worden onder minister Van Agt vanwege diens standpunt over abortus.

Waarom keuze voor D66?

Op basis van Appèl, een wervende en aansprekende oproep in Amsterdam, heb ik de eerste bijeenkomst in de RAI bezocht. Ik voelde mij meteen thuis, het was een soort voortzetting van het milieu dat ik kende uit mijn studententijd. Met name de discussies en uitgangspunten met betrekking tot de staatkundige vernieuwing, de gekozen minister-president en het kiesstelsel werden op basis van ideeën, o.a. van Hans Gruijters goed en sterk verwoord.

Na de Nacht van Schmelzer en de val van het kabinet-Cals werd D66 als politieke partij opgericht. Hans van Mierlo werd lijsttrekker en ik kwam als nummer 4 op de lijst.

Bij de verkiezingen van 15 februari 1967 haalde D66 maar liefst zeven zetels. De Boerenpartij won vier zetels en kwam met zeven zetels in de Kamer. Voor ons advocatenkantoor had ik een fulltime vervanger. Ikzelf bleef, "tegen de partijlijn", naast het Kamerlidmaatschap, nog wel verbonden met het advocatenkantoor. Voor mijn functioneren als Kamerlid had dat grote voordelen; ik bleef op de hoogte van allerlei juridische kwesties en kon gebruik maken van een uitgebreid netwerk.

Onze eerste fractie bestond uit mensen die vanuit een geweldige eenheid en met veel energie op een fantastische manier met elkaar samenwerkten. Ik hield mij vooral bezig met Justitie en Binnenlandse Zaken. Uiteraard hadden de staatkundige vernieuwing en alle discussies daaromheen onze volle belangstelling.

Staatkundige vernieuwing

Er lag al een ouder discussiestuk over de staatkundige veranderingen. Het kabinet-De Quay (1962) had weinig behoefte aan allerlei discussies over staatkundige vernieuwing en grondwetswijzigingen. Door het loslaten van Nieuw-Guinea wordt zij er wel toe gedwongen. Het leidt uiteindelijk tot het instellen van een ambtelijke afdeling door minister Toxopeus, aangevuld met een klankbordgroep van vijf hoogleraren staatsrecht. Dit bracht weliswaar veel discussie met zich mee maar leidde uiteindelijk tot een afgeslankte "Proeve van een nieuwe Grondwet".

Met name de discussies rond de staatkundige vernieuwing hadden vooral de aandacht van de linkse partijen. Verdergaande democratisering, verlaging van de leeftijd voor het kiesrecht en een wijziging van de Grondwet. Het kabinet-De Jong begreep dat er meer moest gebeuren dan een discussie over de "Proeve". Er werd een nieuwe commissie ingesteld waarbij D66 de benoeming van Gruijters als lid van die commissie afdwong. Het eerste rapport van de Commissie over Kiesrecht en Kiesstelsel was, mede

door de verdeeldheid, geen succes. Het tweede rapport leidde tot een nieuwe verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd. Er komt ook een artikel over belastingvrijdom voor Koning en leden van het Koninklijk Huis. Radicale voorstellen van Daudt en Gruijters, zoals de verkiezing van de minister-president strandden in de commissie. Maar de discussie blijft, ik heb daar ook altijd mijn bijdrage aan geleverd.

In oktober 1972 heb ik, samen met Ed van Thijn en Jacques Aarden, het initiatief-wetsvoorstel ingediend met betrekking tot de verkiezing van de minister-president, gelijktijdig met de verkiezingen voor de Tweede Kamer en de invoering van een districtenstelsel.

De Drie van Breda

Er waren voor mij twee kwesties waarin ik het met Van Agt absoluut niet eens was: zijn opstelling ten aanzien van de Drie van Breda en zijn opvattingen met betrekking tot abortus provocatus.

In 1969 dienden de Drie van Breda: Aus der Füntten, Kotälla en Fischer, ieder afzonderlijk een gratieverzoek in bij minister Polak. In oktober van datzelfde jaar deelde de minister aan de Kamer mee dat er van vrijlating geen sprake kon zijn. Dat veranderde, ondanks felle protesten, toen Van Agt, in september 1971 vrijlating wilde overwegen. Op 16 februari 1972 schreef hij in een brief aan de Tweede Kamer de detentie van de Drie van Breda te willen beëindigen. Heftige debatten volgden, joodse en niet-joodse slachtoffers pleitten tegen vrijlating. Vanwege de heftige emoties waren voorstanders van mening dat men beter tot vrijlating over kon gaan. Ikzelf en o.a. Joop Wolff (CPN) en Joop Voogd (PvdA) vonden dat vanwege de slachtoffers geen gratie moest worden verleend. Voogd concludeerde: "Wat ter zake is, is dat bij vrijlating het leed verergerd zal worden, bij mensen zonder schuld, bij mensen die toen het erop aankwam alles op het spel zetten om ons te redden, en bij mensen die om hun ras of hun geloof vernietigd moesten worden...."

De motie-Voogd droeg de regering op de voorgenomen vrijlating niet ten uitvoer te brengen. Van Agt stelde dat bij aanneming de Kamer zich op de zetel van de Kroon stelde. De beslissing zou na het Kamerdebat door de ministerraad worden genomen. De motie werd met 85 tegen 61 stemmen aangenomen.

Abortus provocatus

Mede door mijn binding met het advocatenkantoor en de spreekbeurten die ik hield, was ik zeer goed op de hoogte van de moeilijke situaties die kunnen ontstaan rond ongewenste zwangerschap. Voor de meer bemid-

delde vrouwen waren er mogelijkheden voor een abortus in landen als Denemarken en Engeland. Daar konden de vrouwen door een arts in een kliniek geholpen worden. De anderen waren afhankelijk van illegale praktijken.

Eind jaren zestig komt door feministische groeperingen de discussie op gang over legalisering van zwangerschapsonderbreking. Feministen maken zich sterk voor het beslisrecht van vrouwen voor een medisch verantwoorde zwangerschapsafbreking. Ook in de politiek wordt deze discussie gevoerd. Er wordt een aantal wetsontwerpen ingediend met betrekking tot het niet-strafbaar stellen van abortus. Inmiddels worden er klinieken opgericht waarin abortussen worden uitgevoerd, die gedoogd worden. Het Mildred-huis in Arnhem is de eerste kliniek waar vrouwen door een arts geholpen konden worden. In juni 1970 dienen de PvdA-Kamerleden Jans Lamberts (hij was arts) en Hein Roethof een wetsvoorstel in waarbij abortus uit het strafrecht zou worden gehaald. De ministers Stuijt en Van Agt komen twee jaar later met een wetsvoorstel waarbij abortus alleen in geval van medische noodzaak niet-strafbaar is. Tegen de Bloemenhovkliniek in Heemstede werden op 28 oktober 1974 wel juridische stappen ondernomen omdat hier zwangerschappen boven de twaalf en tot achttien weken werden afgebroken. Op 17 oktober geeft Van Agt aan de Hoofdofficier van Justitie bevel om beslag te leggen op het instrumentarium van de kliniek en de directie te laten weten de kliniek binnen tien dagen te moeten sluiten en de vergunningen van de artsen in te trekken. Van Agt stuurde aan op sluiting en hij wilde per 1 november een vordering instellen bij de rechtbank. Ik heb toen onmiddellijk om een interpellatie gevraagd.

Dit werd echter een debat over een op 28 oktober door Van Agt naar de Kamer gestuurde brief.

De wijze waarop dit de debat werd gevoerd en het ontbreken van steun voor een abortusbeleid in mijn eigen fractie, wat altijd door D66 was verdedigd, was voor mij de reden om de Tweede Kamer te verlaten. Het resultaat was wel dat Van Agt toezegde de kliniek niet te zullen sluiten voordat hij daarover overleg met de Kamer had gevoerd.

Na de Tweede Kamer

Ook nadat ik de Tweede Kamer had verlaten, bleef ik mij bezighouden met de abortusstrijd. Ik werd voorzitter van het bestuur Stichting Bloemenhove-kliniek (1975 tot 1986).

De zaak-Van Agt is uiteindelijk voor de Hoge Raad gebracht en tot diens uitspraak kon de kliniek openblijven, zo was met de Kamer afgesproken.

Op 18 mei 1976 dreigde de kliniek alsnog gesloten te worden nadat een Duits echtpaar naar de politie was gestapt om een aanklacht in te dienen. Na de abortus had de vrouw alsnog een miskraam gehad van een tweede foetus. Van Agt nam daarop het besluit de kliniek te willen sluiten voor nader onderzoek. Hij liet meteen al de operatiekamer verzegelen. Als reactie op dit voorgenomen besluit werd de kliniek door feministen uit het hele land bezet. De Bloemenhove ging daartegen in beroep bij de rechter en kreeg gelijk. Als reactie hierop zag Van Agt af van zijn voorgenomen besluit.

Eindelijk is op 18 december 1980 het wetsontwerp Afbreking Zwangerschap van Job de Ruiter (CDA, minister van Justitie) en Leendert Ginjaar (VVD, minister voor Volksgezondheid) met de kleinst mogelijke meerderheid aangenomen: 76 voor en 74 tegen. Vervolgens is in april 1981 het wetsvoorstel met 38 voor en 37 tegen in de Eerste Kamer aangenomen. Pas in november 1984 trad de wet in werking!

[lees ook het interview met Hedy d'Ancona]

Aan het woord: Harry Notenboom

door Joke Kersten

Harry Notenboom kwam als 'spitsvondige rekenmeester', afkomstig uit de Katholieke Limburgse Middenstandsorganisatie) in de KVP-fractie van de Tweede Kamer. Van 1963-1979 was hij lid van de Tweede Kamer voor de KVP en van 1979-1984 lid van het Europees Parlement. Hij stemde in zijn KVP-fractie in 1973 tegen de totstandkoming van het Kabinet Den Uyl

De positie van de middenstand

Mijn hele loopbaan, inclusief het politieke deel, is doortrokken geweest van het verbeteren van de positie van de (kleine) middenstand. In 1952 startte ik als adjunct-secretaris van de Katholieke Middenstandsbond. In 1956 werd ik directeur van de Katholieke Limburgse Middenstandsbond in Venlo en ik eindigde als buitengewoon hoogleraar aan de TU Eindhoven met als leeropdracht: "De problematiek van middelgrote en kleine ondernemingen".

In mijn eerste baan was ik lid van de Commissie Hooij: "Middenstandsbeleid op een hoger plan". Een bijdrage aan de Middenstandsnota van staatssecretaris Veldkamp. Als directeur in Venlo werd ik geconfronteerd met de in mijn ogen onrechtvaardige heffing bij zelfstandigen in vergelijking met loontrekkenden met eenzelfde inkomen. Naar mijn mening was een zelfstandigenaftrek voor de inkomstenbelasting dringend gewenst. Eenmaal lid van de Tweede Kamer en later in het Europees Parlement heb ik mij sterk gemaakt voor de verbetering van de positie van (kleinere) middenstanders. Als Kamerlid heb ik mij hardgemaakt voor die zelfstandigenaftrek voor de inkomstenbelasting. Staatssecretaris Van Rooijen was het met mij eens, maar vond dat ik dat eerst met minister Duisenberg moest bespreken. Deze was van mening dat premier Den Uyl de aangewezen gesprekspartner was. In aanwezigheid van de fractievoorzitters van KVP, ARP en de het kabinet niet gedogende CHU, Andriessen, Aantjes en Kruisinga, heeft het gesprek plaatsgevonden.

Ik wist Joop den Uyl te overtuigen, waarop Van Rooijen het wetsontwerp kon indienen. In het weekblad voor Fiscaal Recht werd het het Notenboomwetje genoemd.

Een ander voorbeeld: als lid van het Europees Parlement is mijn initiatiefrapport over de positie van de kleine ondernemingen en het ambacht unaniem aanvaard. De Britse Labourcollega's steunden voor het eerst een rapport van de Economische en Monetaire Commissie.

De Nacht van Schmelzer

Veertien dagen voor de Algemene Beschouwingen verliet onze eerste woordvoerder Financiën Anton Lucas de Kamer. Ik moest hem opvolgen en namens de KVP-fractie het woord voeren bij de Algemene Politieke en Financiële Beschouwingen in oktober 1966. Voor mij was het een dramatische ervaring. Ik moest in de nachtelijke fractievergadering de vraag beantwoorden of minister Vondeling bevredigend had geantwoord op de drie vragen van Schmelzer: Was het voorgenomen uitgavenniveau wel juist, gelet op de onvoldoende structurele dekking?; kon aanpassing van de prioriteiten lastenverzwaring in 1968 worden vermeden?; en hoe zou het kabinet het loonbeleid vormgeven? Ik kon daarop geen "ja" zeggen. Na de kabinetsformatie Cals hadden wij vier of vijf confrontaties gehad waaruit bleek dat de regering weigerde om eerst de begroting uit te kammen op minder urgente uitgaven, alvorens uitgaven te verhogen. Dit was immers bij het regeerakkoord vastgesteld. In juni 1966 mondden onze bezwaren uit in de aankondiging dat wij ons uiteindelijk oordeel zouden geven bij de Algemene Beschouwingen. Als er dan "trucs" in de Miljoenennota zitten, kun je niet opnieuw je bezwaren intrekken.

De regering beschouwde onze motie als een motie van wantrouwen en trad af. Het debat was, voor het eerst in de geschiedenis, rechtstreeks op televisie uitgezonden.

Later ontdekte ik bij archiefstudie dat minister Vondeling in augustus de ontwerpbegroting met 1000 miljoen gulden wilde verlagen. In het kabinet kreeg hij slechts steun voor 200 miljoen. Zijn collega's, met uitzondering van de ARP, hadden hem in de kou laten staan. Dat was mij toen volstrekt onbekend.

Mijn persoonlijke terugblik staat in het Jaarboek voor Parlementaire Geschiedenis 2016 (Vijftig jaar na de Nacht van Schmelzer 2016-1966). Vondeling was zeer negatief over mij, maar geleidelijk veranderde zijn oordeel. Ik was voor zijn opvolgers even streng over de stijging van de collectieve uitgaven. Toen Vondeling en ik in juli 1979 beiden uit de Kamer vertrokken om lid te worden van het Europees Parlement zei hij als toenmalig Kamervoorzitter: *"Vele leden zullen het ongetwijfeld met mij eens zijn dat de heer Notenboom zichzelf durft te zijn. Hij is niet bang alleen te staan als hij meent zich in te zetten voor een goede zaak. Hij is er ook een voorbeeld van dat twee Kamerleden (Notenboom/Vondeling) die grote meningsverschillen hadden, goede collega's bleven doordat zij niet twijfelden aan elkaars oprechtheid en goede trouw"*.

De groei naar het CDA

Een lange en zeer moeizame discussie is voorafgegaan aan de vorming van het CDA. Wisselende stembusuitslagen en vooral principiële verschillen van mening ten aanzien van de grondslag hebben de discussies beïnvloed. Al bij de stembusuitslag van 1959 is er sprake van achteruitgang bij de ARP en CHU. Maar ook de KVP groeit niet meer. In 1962 stelt de ARP bij monde van Biesheuvel voor om met een gemeenschappelijk verkiezingsprogramma te komen. De KVP staat hier in principe positief tegenover, maar dit moet wel gekoppeld zijn aan overleg met de ARP en CHU. In 1963 met een uitslag van 50 zetels voor de KVP wordt de behoefte tot samenwerking bij die partij wat kleiner.

In 1967 besloten de Katholieke Volkspartij, de Anti-Revolutionaire Partij en de Christelijk-Historische Unie tot sterkere samenwerking, gericht op een mogelijke eenwording. Het is de start van een moeizaam en lang proces met talrijke commissies. Ikzelf heb ook deel uitgemaakt van zo'n commissie. De grondslag van de te vormen partij was het grootste probleem. Uiteraard kon ook het praktische politieke werk in de Tweede Kamer gezien worden als een toetssteen. De drie Kamerfracties vergaderden af en toe gezamenlijk. Dat gebeurde ook in commissieverband. Collega's van

ARP en CHU schoven weleens aan bij "mijn" fractiecommissie Financiën. In mijn herinnering waren het Arend Vermaat en Ad Schouten van de ARP en Wim Scholten en Herman Wisselink van de CHU. Al spoedig vergaderden wij elke week gezamenlijk. In feite de eerste "CDA-fractiecommissie". Mede als gevolg van acties van ongeduld vanuit de basis in het land kwam er in 1977 bij de verkiezingen één CDA-lijst uit, maar nog steeds met drie afzonderlijke partijen. Waar ik gedurende tien jaar met volle overtuiging naartoe had gewerkt, bleek na de verkiezingen die CDA-fractie een grote teleurstelling. Door de "loyalisten" werden wij gechanteerd met de dreiging dat er mogelijk geen partijfusie zou plaatsvinden. Het financiële beleid van de fractiemeerderheid stond haaks op mijn overtuiging en ook op de richting waarin Wim Duisenberg in zijn PvdA werkte. Het coalitieakkoord met de PvdA met het oog op een tweede kabinet-Den Uyl was financieel ondeugdelijk. Andriessen en ik lieten onze bezwaren vallen omdat er anders geen CDA zou komen. Het akkoord kwam er, maar het kabinet niet, vanwege problemen met het invullen van de regeringsposten bij de PvdA. Frans Andriessen trad af als minister van Financiën in het kabinet van Agt/Wiegel door toedoen van zijn eigen CDA-fractie."

4. Periode 1973-1982: "Polarisatie en ontzuivering"

Inleiding

Deze periode kenmerkt zich door een omslag in de samenleving en in de politiek. Het was maatschappelijk een roerige tijd, een tijd van roep om democratisering en emancipatie (abortusstrijd, economische zelfstandigheid, delen van werk). Ook een tijd van polarisatie, van linkse samenwerking en verkiezingsoverwinningen, van hoop op een andere samenleving en van de terugval van christelijke partijen.

In de loop van de jaren werd duidelijk dat de maakbaarheid van de samenleving minder goed mogelijk was dan door velen gehoopt. Ook groeide het besef dat de jaren van groei, volledige werkgelegenheid, loonstijgingen en de groei van collectieve voorzieningen voorbij waren. Heroverweging van alle collectieve uitgaven hing aan het eind van deze periode in de lucht.

“Een hoopvolle tijd”

Aan het woord: Hedy d’Ancona

door Mieke van der Burg

Hedy d’Ancona was/is een belangrijke feministe (o.a. oprichter Man-Vrouw-Maatschappij) en actieve PvdA-politica; zij werkte bij de VARA en als wetenschappelijk onderzoeker/medewerker aan de UvA en leidde een bureau op het gebied van beleidsonderzoek. Van 1974-1981 zat zij in de Eerste Kamer voor de PvdA. Van 1981-1982 was zij in het Kabinet Van Agt II staatsecretaris voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid (o.m. belast met emancipatiebeleid, volwasseneneducatie en arbeidsomstandigheden); Van 1982 tot 1983 was zij weer lid van de Eerste Kamer voor de PvdA en van 1984-1989 lid van het Europees Parlement. Eind 1989 tot medio 1994 in het kabinet-Lubbers III was zij minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en van 1994 – 1999 weer lid van het Europees Parlement.

Hoopvolle tijd

Op de periode van 1973 tot 1982 kijk ik nog steeds heel blij terug. Het was een hoopvolle tijd. Eigenlijk voor iedereen. Niet alleen voor de bevoorrechte bevolkingsgroepen! Het besef dat de wereld niet alleen móest veranderen, maar dat je deze ook kón veranderen, brak door! Einde van de gehoorzaamheid! Einde van de onderdrukking van vrouwen, maar ook die van werknemers. Op alle terreinen en levels groeide het besef dat de samenleving en organisatie(structuren) te veranderen waren, dat jouw stem/actie er toe doet. Deze democratiseringsgedachte leefde niet alleen op de universiteit waar ik wetenschappelijk hoofdmedewerker was, maar ook in bedrijven en andere organisaties.

Die verandering ging niet zonder slag of stoot. Het leidde in de samenleving tot veel protest, niet alleen in de kraakbeweging. Ik herinner mij nog de dag van de kroning van koningin Beatrix in 1980. Ik zag het oproer, het protest en ik weet nog hoe vervelend ik het vond dat ik (als parlementariër) in het Paleis stond en niet aan de andere kant.

Keerpunt '72 (regeerakkoord)

Deze sfeer in de samenleving beïnvloedde ook de politiek. In 1972 groeide

de samenwerking tussen drie progressieve partijen: PvdA, PPR en D66. Voor de Tweede Kamerverkiezingen in 1973 presenteerden we gezamenlijk een regeerakkoord ("Keerpunt '72") en tevens een Schaduwkabinet. Fantastisch! Daarmee kon men niet alleen op partijen stemmen. Ook was duidelijk wie de kandidaat-ministers en kandidaat-staatssecretarissen zijn die het programma gaan uitvoeren. Nu is het volstrekt ongewis wie er in het kabinet komt. Dat zou eigenlijk anders moeten. Het is veel belangrijker om iets te zeggen te hebben over welke ministers en staatssecretarissen in een kabinet komen, dan bijvoorbeeld over een burgemeester! Ook heb ik – als commissielid – actief bijgedragen aan het Beginselprogramma van de PvdA, in 1977. Een radicaal programma, vol met idealen, maar dat moeilijk te verwezenlijken is. Het is dan ook in de onderste laden van veel bureaus verdwenen.

Bewegingen in de samenleving gemist

Het 'groene boek' is – en ook over deze periode – heel goed geschreven, makkelijk leesbaar, maar wel vrij zakelijk en wetenschappelijk, gericht op landelijk beleid en wetgeving. Niet aan bod komt de samenleving, wat daar gaande was aan bewegingen en protesten. Dat begrijp ik wel, maar ik mis dit wel in het boek.

Eigen schuld!

De moeilijkste tijd in die periode was voor mij het mislukken van de kabinetsformatie in 1977. Dit had je als PvdA niet door je handen mogen laten schieten! Vanuit de PvdA is toen te hoog spel gespeeld. Dat was ongetwijfeld anders gelopen als vrouwen bij de strategische besprekingen voor de formatie betrokken waren. Er was geen enkel empathisch vermogen en daardoor was er sprake van verkeerde inschattingen. Ook de langdurige besprekingen binnen de PvdA-organisatie heeft het onderling vertrouwen aangetast. Na het mislukken van de kabinetsformatie en de snelle formatie daarna met de VVD, waren velen binnen de partij verdrietig maar ook kwaad. Ik had meer een gevoel van: eigen schuld.

Na-ijlend effect

Toch zijn vele fundamentele beleidsveranderingen door het kabinet volgend op het Kabinet Den Uyl voortgezet. Soms met veranderingen op bepaalde punten. Ik noem de Wet op de Ondernemingsraden, Arbeidswetgeving waaronder gelijke beloning en uitkering M/V, ook fiscale gelijkheid, Arbowedgeving, veranderingen in het onderwijs etc.. Achteraf heeft het daadkrachtige kabinet met streven naar een eerlijke verdeling van inkomen, macht en kennis, veel meer teweeg gebracht dan in de beeld-

vorming het geval was. Ik heb dat toen ook niet beseft. Door het lezen van het boek werd ik mij daarvan bewust.

Dat na-ijlende effect is wel bijzonder. Dat geldt ook voor het kabinet-Van Agt II. Zo heb ik bijvoorbeeld de basis gelegd voor verandering op emancipatiegebied die pas in het kabinet daarna zijn verwezenlijkt. Heel bijzonder was dat Annelien Kappeyne van de Coppello expliciet vermeldde dat de basis daarvoor door mij was gelegd. Die correctheid treft je niet vaak in de politiek!

Biechtstoelprocedure

Soms hebben beleidswijzigingen ook veel tijd nodig om werkelijk tot een goede uitvoering te komen. Een voorbeeld. In het kabinet-Lubbers III was ik minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. Forse uitbreiding van kinderopvang stond in het regeerakkoord en er was 40 miljoen beschikbaar. En dat in een bezuinigingstijd!

Ik moest dit geld uitgeven want kapers lagen op de loer. Dankzij actieve wethouders is het mij gelukt. Op lokaal niveau was men er rijp voor en lagen de plannen al klaar!

Even een anekdote over hoe je steeds op je qui-vive moet zijn als minister: de biechtstoelprocedure. Op een zaterdag moest ik bij Lubbers en Kok (minister van Financiën) te biecht komen. Bij de bezuinigingen hadden zij door ambtenaren van het ministerie van Financiën laten berekenen hoeveel goedkoper de kinderopvang kon zijn als een leidster niet acht maar tien of twaalf baby's onder haar hoede zou nemen. Ik reageerde niet met de argumenten en bezwaren vanuit de vakbonden. Maar ik barstte in lachen uit en riep: *"Dat zeggen jullie, die nog nooit een ochtend op een baby hebben gepast en een baby verluierd hebben!!"*

Abortuswetgeving

Het behoorlijk wettelijk regelen van abortus heeft bij elkaar zo'n veertien jaar geduurd met vijf initiatiefwetsvoorstellen vanuit de Kamer en drie wetsvoorstellen vanuit verschillende kabinetten. Een politieke worsteling! In essentie ging het over de mate waarin en de voorwaarden waaronder abortus is toegestaan, dus niet-straftbaar is. Dat de Eerste Kamer in 1977 het initiatiefwetsvoorstel van PvdA en VVD heeft verworpen, vond ik als woordvoerder bij de behandeling, vreselijk. Ongehoord dat Haya van Someren (VVD-fractievoorzitter EK) er een vrije kwestie van maakte, omdat zij zelf tegen was! Acht van de veertien leden van de VVD-fractie stemden tegen het wetsvoorstel dat nota bene mede was ingediend door de VVD. Uiteindelijk heeft het wetsvoorstel van De Ruiters en Ginjaars (kabinet-Van Agt I) de eindstreep gehaald. Ook al was het niet de meest optimale re-

geling en al was de vrouwenbeweging er tegen omdat "bedenktijd" in de wet was opgenomen, heb ik als woordvoerder voor de PvdA in de Eerste Kamer in 1981 tóch positief gereageerd en heeft de fractie met het wetsvoorstel ingestemd. Het had al zo lang geduurd en dan ben je murw en wordt je compromis-bereid.

Een lange geschiedenis, maar gelukkig ging de *praktijk* al die tijd door. De twee pogingen van Van Agt (in 1974 en 1976) om de Bloemenhovekliniek te sluiten, zijn toen ook gelukkig gestrand, mede door acties van de vrouwenbeweging.

Vrouwenemancipatie

Emancipatie is helaas te zeer onderbelicht gebleven in het boek. Her en der is hieraan wel aandacht besteed. Terwijl de tweede feministische golf toch een wezenlijke verandering in de samenleving teweeg heeft gebracht.

Al heel lang ben ik bezig met vrouwenemancipatie, vanaf de oprichting van Man-Vrouw-Maatschappij in 1968. In 1981 werd ik gevraagd als staatsecretaris voor Sociale Zaken. Mijn absolute voorwaarde was dat emancipatie onder mij zou vallen, weg bij CRM, zoals bij mijn voorganger Jeltien Kraaijeveld-Wouters. Bij dat ministerie lag de springplank voor implementatie van de Europese Richtlijn die voorschreef dat werkende vrouwen dezelfde rechten hadden op sociale zekerheid als werkende mannen. Nederland behoorde met Ierland en Griekenland in dit opzicht tot de achterblijvers vanwege ons principe van het mannelijke kostwinnerschap. De gedachte achter de richtlijn was dat economische zelfstandigheid voor elke volwassen vrouw essentieel is voor de emancipatie van vrouwen. Dat was directer te verwezenlijken via Sociale Zaken. Daar heb ik nooit spijt van gehad. In een jaar tijd tot de val van het kabinet, kon ik helaas niet veel bereiken, maar met de "Analyse van het vrouwenvraagstuk" (mei 1982) heb ik wel in beeld kunnen brengen waar de emancipatieknelpunten in de samenleving zaten en welke praktische en meer fundamentele veranderingen nodig zijn. Het gaat immers niet alleen om het nemen van losse maatregelen om achterstanden in te halen, maar in wezen om een andere samenleving. Een echt eerlijker verdeling van machtsrelaties, waar niet alleen werk en de zorg thuis eerlijk worden verdeeld, maar ook het je nuttig maken voor de samenleving via vrijwilligerswerk. Een 25-urige werkweek zou dit mogelijk maken. Hiervan is het nooit gekomen. Je ziet ook op dit moment dat de druk op vrouwen in de zorgsfeer van ouders en ouderen weer toeneemt. Van een eerlijke verdeling is dus nog steeds geen sprake.

Kostwinnersbeginsel

Het geheel afschaffen van het kostwinnersbeginsel is toen helaas niet gelukt. Dat lag ook moeilijk bij mijn partijgenoten in het kabinet. Emancipatie van vrouwen heeft altijd 'geschuurd' met de zorg om alle volwassen mannen voldoende te laten verdienen om een vrouw te kunnen onderhouden. De econome Marga Bruijn Hund (docent aan de UvA, feministische economie) heeft op mijn verzoek aan hen op het ministerie nog een paar mini-colleges gegeven over nut en noodzaak van economische zelfstandigheid van vrouwen. Het mocht niet baten!

Einde van het kostwinnersbeginsel is overigens wel door latere kabinetten (grotendeels) gerealiseerd. Het draagvlak hiervoor moest kennelijk groeien!

Seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes

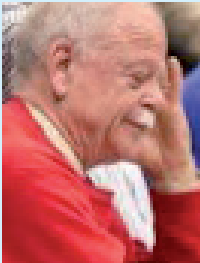
Naast economische zelfstandigheid wilde ik als staatsecretaris het seksueel geweld tegen vrouwen op de politieke agenda krijgen. Nadat de PvdA uit het kabinet was gegaan, ben ik door mijn opvolger Max Rood (D66) gevraagd om een conferentie over seksueel geweld van vrouwen en meisjes voor te zitten omdat ik deze conferentie inhoudelijk al had voorbereid. De aandacht voor dit thema heb ik daarna ook op Europees niveau kunnen brengen. In Nederland heeft deze conferentie uiteindelijk een vervolg gehad in een beleidsnota in 1990.

Tot slot

Zo'n mooi overzicht van alle kabinetten en hun beleid vind ik heel boeiend, met name de thema-onderdelen. Het laat zien dat verandering van beleid en wetgeving jaren kost. Het gaat dus niet alleen om het sluiten van compromissen, maar vooral ook om besluitvorming die vaak pas jaren nadat een thema op de politieke agenda is gezet, tot stand komt. Zoals gezegd is het boek goed en plezierig geschreven. Ik vind het echter jammer dat in het boek geen aandacht is besteed aan de democratiserings- en emancipatie-ontwikkelingen en -bewegingen in de samenleving, vooral in de jaren zeventig!

“Polarisatie & ontzucltering”

door Bas de Gaay Fortman

Bas de Gaay Fortman was/is Hoogleraar en deskundige op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. Hij stapte in 1970 over van de ARP naar de PPR. Van 1971- 1977 was hij lid van de Tweede Kamer voor de PPR en van 1977-1991 lid en fractievoorzitter van de Eerste Kamer voor de PPR

Levendig en leesbaar

De doorwrochte beschrijving van onze naoorlogse parlementaire geschiedenis door Van den Braak en Van den Berg omvat zeven perioden. Van de ruim 900 bladzijden zijn een kleine tweehonderd gewijd aan wat korthedshalve kan worden aangeduid als het tijdperk Den Uyl/van Agt. Kwantitatief maar ook kwalitatief zware kost, zeker voor een recensent die zichzelf meer als passant dan als insider ziet en die door de auteurs getypeerd wordt met de woorden ‘als enigszins deftige wetenschapsman een wat atypische voorman’ en ‘onconventioneel’. Voor persoonlijke kwalificaties schrikt het schrijversduo inderdaad niet terug; het boek wint daardoor aan leesbaarheid. Niet terstond maar pas bij het opmaken van de balans wordt de interactie Van Agt-Den Uyl vanuit beider persoonlijkheden belicht. De nabesclouwing van een bizar treurspel.

Parlementaire geschiedenis gaat primair over wetgeving en gortdroge passages over ingewikkelde vraagstukken met allerlei haken en ogen zijn dan ook onvermijdelijk. Op zulke pagina’s ontsnappen lezers niet aan het achtergrondbeeld van een woestijnlege Vergaderzaal met de mens als eenzaam schepsel. Bezoekers zullen daaraan nooit wennen. Zij missen de levendigheid die deze parlementaire geschiedschrijvers hun lezers bieden met beschouwende alinea’s en persoonlijke kwalificaties, gericht op individuen maar ook op begrip van de verhoudingen. Dat Joop van den Berg het Binnenhofspel zelf heeft meegespeeld, is vast de leesbaarheid en inzichtelijkheid ten goede gekomen. Grenzen van discretie worden niet overschreden.

In deze recensie beperk ik mij vanzelfsprekend tot hoofdlijnen en daarbij haal ik frank en vrij enige krenten uit de pap. Voorop staat natuurlijk de titel van Deel III: Polarisatie en ontnuchtering. Eigenlijk zijn dit — à la Den Uyl — twee dingen. Polarisatie staat tegenover bereidheid tot compromis en gerichtheid op consensus. Het aloude 'poldermodel' met andere woorden. Ontnuchtering is het onontkoombaar lot van wie een tijdlang met het hoofd in de wolken heeft geleefd. Toch begrijpelijk dat in deze parlementair-historische reflectie op de jaren zeventig die twee processen met elkaar worden verbonden. Toen ging het immers niet om een natuurlijke polarisatie tegen tirannie — althans een politieke tegenstelling waarin democratie en rechtsstaat op het spel staan — maar om een opgeklopte verscherping van partijpolitieke tegenstellingen. Uit onvrede met de centrale rol van wat toen 'de confessionele partijen' heette (KVP, ARP en CHU) was na de val van het kabinet-Cals in 1966 — veroorzaakt door Cals' eigen KVP — een 'meerderheidsstrategie' ontworpen. Die ging van start met een 'anti-KVP-motie' van het PvdA-congres. Nadat vanuit algemene kiezersonvrede D'66 was ontstaan en van-uit onvrede bij de confessionelen twee jaar later de PPR, werd voor de verkiezingen van 1971 een 'progressief' verbond gesloten, een compleet 'schaduwkabinet' inclusief. (Hierin werd ik zelf — nog wonend en werkend in Zambia — 'minister voor ontwikkelingssamenwerking'. Zo kon het toen gaan.) De 'progressieve drie' gingen deze verkiezingen in met 47 zetels (drie uit de KVP-fractie getreden Kamer-leden meegerekend) en kwamen nu op 52. Dat er niet zou worden meegeroepd stond bij voorbaat vast.

Na de val van het kabinet-Biesheuvel werd serieus gemikt op regeren en wel met een compleet 'regeerakkoord' — 'Keerpunt '72' — vergezeld van een 'rompkabinet' waarin de kernposten reeds waren ingevuld met 'progressieven'. Dit zou als minderheidskabinet van start moeten gaan, eenvoudig omdat andere opties gedoemd waren te mislukken. Bij de eigenlijke verkiezingen gingen 'de progressieve drie' van 52 naar 56 zetels. Doordat er inderdaad geen haalbaar alternatief bleek te zijn, mondde een langdurige formatie toch uit in een kabinet-Den Uyl, zij het niet als minderheidskabinet maar met regeringsdeelname van KVP en ARP. De PvdA en D'66 beschouwden het als hun kabinet, terwijl KVP en ARP en de PPR hun band met het kabinet als extraparlamenteair zagen (via groen licht voor ministerschap of staatssecretariaat van geestverwanten). Dát was de achtergrond waarin het kabinet kon gaan regeren, niet gebaseerd op een tot in detail ingevuld regeerakkoord en de bijbehorende fractie-discipline doch louter berustend op een 'regeerformule' die verwees naar de onderscheiden programma's van de regeringspartijen. 'Feitelijk achtten

alleen PvdA en D'66 zich parlementair gebonden aan het kabinet', stellen de auteurs.

Regeren leverde in deze constellatie boeiende debatten op. Bij beschrijvingen daarvan klinken de talloze interruptiedebatten helaas nauwelijks door. Een uitzondering op die welbewuste zakelijkheid laat zien hoe juist vanuit het debat 's lezers geest de Kamer in kan worden getrokken. We zijn dan bij Van Agt I beland. Bij het grondwetsdebat over lokale autonomie was Sytze Faber (CDA), zo signaleren de auteurs, 'opvallend actief'. 'Enig politiek rumoer' ontstond toen 'de linkse fracties' wilden tornen aan het raadsvoorzitterschap van de burgemeester: 'Als door een wesp gestoken reageerde Faber met een amendement dat de burgemeester de raad diende voor te zitten' (481). We zien het voor ons. Een leerzaam en vlot geschreven hoofdstuk trouwens die 'drooglegging van de Grondwet'. Instructief soms ook; bijvoorbeeld wanneer bij het om zeep helpen van een minderheids-enquêterecht zoals voorgesteld in een ander amendement-Faber de belangenverstremming van diens partijgenoot Kaland in de Eerste Kamer in beeld komt. Het slot stelt evenwel teleur. 'Dat was het', concluderen de auteurs die, omdat staatkundige vernieuwing was mislukt, van 'de drooglegging van de grondwet' spreken. Maar intussen was wel het nieuwe artikel 1 vastgelegd met het discriminatieverbod in een nieuw hoofdstuk voor burgerrechten en zorgplichten van de overheid. De consensus waarop dat rustte, liep van CPN tot VVD. Werd het toen, begin 1983, niet eens tijd de natie met de eigen grondwet vertrouwd te maken?

Terwijl er in het parlement voldoende consensus was om — op een kunstmatig twistpunt aan het einde na — het kabinet-Den Uyl de rit te doen uitzitten, bleef de hele periode 1973-1982 gekenmerkt door oneigenlijke polarisatie. Het paste bij een groot geloof in maakbaarheid en een tijdgeest van etikettering: is die of die wel 'progressief' genoeg om met ons te mogen meeregeren? Later werd het negatief bedoelde 'politiek correct' een polariseringsetiket. Het weerspiegelt hoe de tijdgeest kan doorwerken in de politieke verhoudingen. Bij het debat over de regeringsverklaring Van Agt/Wiegel was het VVD-fractievoorzitter Rietkerk die daarvoor aandacht vroeg. Eind jaren zeventig verdroeg die zich al niet meer met het monopoliseren van termen als 'progressief' en 'maatschappijhervorming'. Dat discours stond trouwens ook haaks op de werkelijkheid zoals de auteurs reeds in hun voorwoord signaleren: 'Er is bijvoorbeeld — meer dan wellicht gedacht — samenhang en continuïteit tussen het kabinet-Den Uyl en het daarop volgende kabinet-Van Agt, zoals dat ook geldt voor de

kabinetten-Lubbers en –Kok (6).’ Bij het opmaken van hun balans van de parlementaire geschiedenis 1973-1982 wordt terecht geconstateerd dat op het gebied van huren, onderwijs, ruimtelijke ordening, verkeersveiligheid, welzijn en zorg wel degelijk belangrijke wetgeving tot stand kwam. ‘De sfeer van polarisatie overschaduwde dat op tal van terreinen oppositie en regeringsfracties geregeld samenwerkten en resultaten boekten’ (487). Opmerkelijk is trouwens ook hoe op twee leden na de Tweede Kamer zich verenigde met de wijze waarop de regering in de Lockheedaffaire (1976) de constitutionele monarchie overeind had gehouden.

Met het kabinet-Van Agt I kwam natuurlijk de ontzuivering, maar processen van wetgeving die onder Den Uyl waren ingezet, werden inderdaad voortgezet. Dat gold ook voor de instelling van daadwerkelijk bevoegde Ondernemingsraden en in mindere mate voor de Grondpolitiek. Van het ‘waarheidskwartet’ van PvdA-fractievoorzitter Van Thijn — in de betekenis van toets op de ‘maatschappijhervormende inzet van de confessionelen’ — was intussen de Vermogensaanwasdeling (VAD) geïmplodeerd, terwijl de Wet op de Investeringsrekening (WIR) na omvorming tot louter een subsidie voor het bedrijfsleven, uiteindelijk werd ingetrokken. Zo kunnen door Kameramending en nota’s van wijziging wetgevingsprocessen ver weg leiden van wat indieners van de ontwerpen bedoelden. Het is dan ook vaker zo gegaan en dat geldt met name voor wetsontwerpen op terreinen van maatschappelijke en/of staatkundige vernieuwing. Voor wie daarbij zelf waren betrokken, brengt het relaas van Van den Braak en Van den Berg persoonlijke herinneringen tot leven.

Natuurlijk moet in een recensie als deze het commentaar beperkt blijven, maar vanuit een oogpunt van leerzaamheid kan ik niet laten het in dit boek onvermelde wetgevingsproces bij de herziening van het Burgerlijk Wetboek ter sprake te brengen. Ik was daarbij persoonlijk betrokken, zij het pas nadat in 1975 de oorspronkelijke PPR-woordvoerder Nieuw BW, Erik Jurgens, de Kamer had verlaten. Met de overgang van die portefeuille is onze fractie toen in één klap van tegenstander van een nieuw Burgerlijk Wetboek actief voorstander geworden. Met vier betrokken juristen opeerde de commissie als ‘Bende van Vier’. Bij pers noch collega’s leefde ook maar enige belangstelling voor onze activiteiten. De minister (Van Agt) was slechts zijdelings betrokken. Kwam er vanuit de commissie een vraag dan was gewoonlijk het antwoord: ‘Voorzitter, ik schaar mij aan de voeten van de heer Snijders’. (Dat was de regeringscommissaris, een lid van de Hoge Raad.) Op één punt maakte ik mij vanuit de PPR enigszins druk: het eigendomsbegrip. Ter vervanging van een absolutistische formu-

lering van beschikkingsmacht over zaken stelde ik een amendement voor met de formulering 'het staat de eigenaar vrij ...'. Eigendom als bewijsrechtelijk vermoeden van rechtmatige beschikkingsmacht dus. Snijders nam het over en stelde me bovendien enkele lastige amendementsteksten op andere artikelen voor. Had de regering die zelf bij nota van wijziging ingediend dan waren er ongetwijfeld van betrokken instanties à la de notariële Broederschap reacties gekomen die tot vertraging hadden geleid. Informeel samenspel tussen betrokkenen dat zich licht aan de geschiedschrijving onttrekt! Zo gaat dat op specialistische deelterreinen.

Tenslotte. In periode IV — de kabinetten Lubbers — komt aan de hand van het zogeheten dubbelbesluit over plaatsing van kruisraketten de kernwapenstrategie van de NAVO uitvoerig ter sprake. In de hier besproken jaren zeventig kreeg het atoompacifisme van de PPR en een minderheid in de PvdA gouvernementele voet aan de grond, daarbij gesteund door een sterk groeiende buitenparlementaire aanhang. Zoals bekend werd het dispuut uiteindelijk op internationaal niveau vreedzaam beslecht. In ons land zat daaraan nog een politiek-juridisch staartje. Toen de zaak zelf al niet meer speelde, besliste de Hoge Raad in het nauwelijks bekende Kruisrakettenarrest van eind 1989 dat de rechter nieuwe verdragen mag toetsen aan reeds bestaande verdragen zoals die over de mensenrechten. Zo heeft dat dubbelbesluit de Nederlandse rechtsorde nog iets opgeleverd.

5. Periode 1982 – 2002: Liberalisering onder Lubbers en Kok

Inleiding

Deze periode kenmerkt zich door ontideologisering en door het nieuwe realisme. Een tijd waar de maakbaarheid en houdbaarheid van de sociale rechtstaat en de noodzaak tot hervorming daarvan breed werd gedeeld in de samenleving en in de politiek. Terugtrekkende overheid en privatisering namen in belangstelling toe. Ideologische veren worden afgeschud.

Thema's als milieu, onderwijs, life/work balance en met name integratie van niet-westerse migranten kwamen nadrukkelijker op de politieke agenda.

GroenLinks zag het licht in 1989 na een voorbereiding van vele jaren, hetgeen leidde tot een scheuring zowel bij de PSP als bij de CPN.

Frits Bolkestein is afkomstig uit het bedrijfsleven en verbleef lange tijd in het buitenland. 1978-1982 was hij lid van de Tweede Kamer voor de VVD. 1982-1986 (kabinet=Lubbers I) staatssecretaris van Economische zaken, belast met buitenlandse handel. 1986-1988 lid van de Tweede Kamer voor de VVD. 1988-1989 minister van Defensie, na het aftreden van Van Eekelen. 1989-1999 lid en fractievoorzitter van de VVD in de Tweede Kamer en vanaf 1990 politiek leider van de VVD. 1999-2004 Europees Commissaris voor de interne markt.

De 'ongewone' paarse kabinetten

door Frits Bolkestein

Totstandkoming van Paars I

In het boek wordt op blz. 571 uiteengezet hoe het eerste paarse kabinet tot stand kwam. Die voorstelling van zaken is onvolledig en hier en daar zelfs onjuist.

In december 1989 heb ik in een interview met Elsevier uiteengezet dat het tijd werd voor VVD en PvdA om over hun wederzijdse weerzin heen te stappen en een coalitie niet langer a priori uit te sluiten. Dat interview kreeg nadruk doordat mijn tronie op de omslag werd afgedrukt. Mijn fractie, waarvan ik op 1 april 1990 voorzitter was geworden, had geen moeite met dat standpunt. Zij had zeven jaar (1982-1989) moeten toezien hoe minister-president Lubbers alle publiciteit naar zich toe wist te trekken. Het was duidelijk dat identiteitsverlies het lot van de junior-coalitiepartner was, zeker onder een minister-president als Ruud Lubbers.

Dit ressentiment lag ook aan de basis van die onfortuinlijke kabinetscrisis van mei 1989 die officieel over het reiskostenforfait heette te gaan. In Nederland gaat de politiek zelden over wat ter tafel ligt. Joris Voorhoeve wilde die crisis niet maar liet zich door zijn fractie op stang jagen. Nu kan een fractievoorzitter zich veel veroorloven (in die 'pre-me-too-tijd') maar crisis maken waar je zelf niet in gelooft, dat gaat te ver.

'Des Indes'-beraad verwaarloosbaar

De auteurs noemen het zogenaamde 'Des Indes'-beraad tussen Kamerleden van PvdA, VVD en D66. Terecht wordt opgemerkt dat de betekenis daarvan niet moet worden overschat. Ikzelf heb nooit aan dat beraad meegedaan. Wat mij betreft was die betekenis verwaarloosbaar.

Op 14 mei 1994 begonnen de drie formateurs hun werk. Op 26 juni, na anderhalve maand, eindigden zij volgens de tekst in een mislukking. Hoezo, mislukking? Ik vond wat ter tafel lag knudde en brak de gesprekken af. In het daaropvolgende Kamerdebat zei ik: "Dit is Lubbers IV zonder Lubbers: veel geknutsel, weinig maatregelen van formaat". Nauwkeuriger geformuleerd, betref het meningsgeschil de wijze van versleuteling van de bezuinigingen. Kok wilde één som, op te brengen door alle departementen tezamen. Ik had daar geen vertrouwen in en wilde die som toespitsen per individueel departement. Hans van Mierlo deed nog een poging: we moesten een ambtenaar aan het werk zetten om het probleem op te lossen. 'Het primaat van de politiek' was blijikbaar even niet zo nodig.

Geen koudwatervrees bij VVD

De tekst vermeldt dat vooral bij de VVD 'koudwatervrees' meespeelde, maar ik kan mij daar niets van herinneren, ook al was Hans Wiegel uitgesproken tegen, zo meldde hij in zijn favoriete medium: de Telegraaf.

Kabinet PvdA en CDA onmogelijk

In een poging de patstelling te doorbreken vroeg koningin Beatrix Wim Kok een ontwerp-regeerakkoord te formuleren en daar de meest gerede partij bij te zoeken. Dat bleken de VVD en D66 te zijn. Had Kok ook voor het CDA in plaats van de VVD kunnen kiezen? Zeker, maar dan zou het nieuwe kabinet steunen op de twee partijen, die het meeste hadden verloren: CDA twintig zetels, PvdA acht. Kok zou dan moeilijk hebben kunnen zeggen dat de wil van de kiezers was gerespecteerd.

Klinkklare onzin

Vermeld wordt wie er allemaal naar het kabinet gingen. Niet wordt vermeld dat ik een ministerschap had afgewezen, ondanks de wens van Kok dat ik tot dat kabinet zou toetreden. Ik deed dat omdat ik beducht was voor het identiteitsverlies waar ik hierboven over heb geschreven. De redengeving van de tekst ('verzoening met het sceptische deel van mijn partij') is klinkklare onzin.

Aan het woord: Ina Brouwer

door Monique de Vries

“Ook de jaren van her-ideologisering en politieke innovatie”

Ina Brouwer was lid van de CPN en stond na Marcus Bakker voor de moeilijke taak een minder door het verleden belaste en modernere denkende CPN neer te zetten. Was voorstander van samenwerking met PSP en PPR. Mede hieruit is in 1989 GroenLinks ontstaan. Van 1981 – 1986 lid van de Tweede Kamer voor de CPN, in 1986 lijsttrekker. In 1989 kwam zij weer in de Tweede Kamer voor GroenLinks, waarvan zij in 1994 – samen met Mohammed Rabbae – het lijsttrekkerschap op zich nam. In 1994 verliet zij de Kamer en de politiek na een forse verkiezingsnederlaag in dat jaar.

Een beperkte blik

De auteurs zetten de periode 1982-2002 neer als het tijdperk van liberalisering en ontideologisering, maar dat is het gevolg van een beperkte blik, een observatie met de focus op de mainstream: VVD, PvdA, CDA en D66. Er gebeurde veel meer. Er was sprake van een historische vernieuwing. Hoe valt anders te verklaren dat GroenLinks 30 jaar later de positie van de PvdA heeft overgenomen in veel gemeenten, de eerste vrouwelijke burgemeester heeft geleverd van Amsterdam, populair is onder jongeren en een geduchte speler is in het parlement? Dat is geen toeval, maar het gevolg van bewuste keuzes in de jaren tachtig, van her-ideologisering en politieke innovatie.

Geen afbrokkeling

Anders dan de auteurs veronderstellen, was de totstandkoming van GroenLinks niet louter het gevolg van afbrokkelende posities van Klein Links. *‘De al begonnen samenwerking tussen de kleine linkse partijen werd door het verdwijnen van de CPN nog urgenter’* schrijven de auteurs. Maar niets is minder waar. Wat was er zo aantrekkelijk voor PSP en PPR om met een verdwijnende CPN verder te gaan? De werkelijkheid was dat de samenwerking al was begonnen in de jaren zeventig. Met name in de vredesbeweging, de vrouwenbeweging, de antiapartheidsstrijd en later de milieubeweging kwamen leden van alle linkse partijen elkaar tegen. Ze beïnvloedden elkaar, ook politiek.

Afstand van het verleden

Toen in 1982 – ik was net fractievoorzitter van de CPN en opvolger van de legendarische Marcus Bakker – de CPN haar ideologische veren aflegde en zich uitsprak voor democratisch socialisme (in feite de sociaaldemocratie) lag de weg open voor verdergaande samenwerking in de Tweede Kamer, maar ook in het Europees Parlement en in gemeenteraden. Zonder dat drastisch afstand nemen van het verleden door de CPN was dat niet mogelijk geweest! In mei 1983 stemden de kleine linkse partijen in met een Europees samenwerkingsverband, later Groen Progressief Akkoord genoemd, met als resultaat twee zetels in 1985 in het Europees Parlement. Het was de bedoeling om een jaar later ook gezamenlijk de Tweede Kamerverkiezingen in te gaan, maar dat werd geblokkeerd door de PSP, waarbinnen de stroming van Fred van der Spek zich fel verzette tegen samengaan. Voor de frontgroep van de samenwerkers uit de diverse partijen was het duidelijk: er zou nog veel zendingswerk moeten worden verricht en aan een gezamenlijk programma moeten worden gewerkt om alle partijen te overtuigen.

'FC Sittardia'

Na de dramatische verkiezingen van 1986 werd daar in stilte aan gewerkt in de boerderij van Europarlementariër Nel van Dijk in Sittard. Ook wel FC Sittardia genoemd. Latere senatoren Wim de Boer (PPR) en Leo Platvoet (PSP), Europarlementariërs Nel van Dijk (CPN) en Joost Lagendijk (PSP), (latere) Tweede Kamerleden Bram van Ojik en ikzelf waren er lid van. In Sittard legden we de basis voor programma en strategie van GroenLinks en rolden die uit in onze afzonderlijke partijen. Het was geen gemakkelijke klus, er was veel tegenstand, maar uiteindelijk was er de eerste GroenLinks-lijst in 1989 met naast de oude kopstukken ook onafhankelijken op de lijst. De onafhankelijke Paul Rosenmöller zou later politiek leider worden.

Scheuring in CPN en PSP

Het was een politieke vernieuwing die ook in het buitenland niet onopgemerkt bleef. De nieuwe formatie GroenLinks waarin oude partijen opgaan, ook de CPN! Geen enkele West-Europese communistische partij heeft zich bewust opgeheven om op te gaan in een nieuwe stroming. Het was geen toeval, maar een bewuste keuze. In plaats van de oude ideologie, een nieuwe grondslag: in de toekomst zal niet alleen het sociale vraagstuk maar ook het voortbestaan van onze planeet centraal staan. De integratie van Groen en Links is wat de samenleving nodig heeft. Innovatie ging ook over andere vraagstukken. De positie van vrouwen

stond vanaf het begin centraal. Drie vrouwelijke lijsttrekkers deden in 1982 mee aan de verkiezingen: Ria Beckers (PPR), Cathy Ubels (EVP) en Ina Brouwer (CPN). In 1986 kwam daar Andrée van Es bij, na een stevig conflict met Fred van der Spek die als gezegd niets zag in samengaan met de anderen. Net als bij de CPN leidde de vorming van GroenLinks tot een scheuring van de PSP.

Kamerbreed VrouwenOverleg

In de Tweede Kamer hadden deze vrouwen al eerder het initiatief genomen tot een Kamerbreed Vrouwenoverleg. Eens per maand bespraken we dwars door de partijgeledingen heen vrouwenvraagstukken. Zo demonstreerden we (van de PvdA waren o.a. Ien Dales en Jeltje van Nieuwenhoven erbij) bij de Russische ambassade voor vrijlating van de dissidente Irina Grivnina, maar ook het zwangerschapsverlof van Kamerleden werd op de agenda gezet. Toen Andrée van Es in 1988 geen vervanging had tijdens haar afwezigheid in verband met het krijgen van een kind, koppelde ik er bij mijn eigen zwangerschap in 1990 een actie aan vast door aan de voltallige Tweede Kamer per brief mee te delen dat ikzelf op verlof zou gaan alsof het allemaal geregeld was, zoals bij andere beroepen. De actie kreeg ruime publiciteit. Toenmalig minister van BZK, Ien Dales, wist wat haar te doen stond en diende in 1993 een voorstel in tot wijziging van de Grondwet (ja, dat was nodig!) om zwangerschapsverlof voor volksvertegenwoordigers mogelijk te maken. Haar opvolger, Ed van Thijn, nam het stokje na haar overlijden over en loodste het voorstel door beide Kamers met o.a. de VVD als tegenstemmer. Pas dertien jaar later – in 2006 – kwam de regeling voor zwangerschapsverlof van volksvertegenwoordigers tot stand en anno 2018 vindt iedereen het normaal! Dat het om een historisch gevecht ging, is men al vergeten.

Life/work balance

In diezelfde lijn was het steeds GroenLinks (en haar voorgangers) die pleitte voor meer vrouwen op posities (Nederland liep hopeloos achter), een betere verdeling voor arbeid en zorg tussen mannen en vrouwen en meer en betaalbare kinderopvang. Een pleidooi dat vanaf 1994 leidde tot experimenten en wetsvoorstellen door PvdA minister Ad Melkert voor een betere life/work balance. Daar heb ik als directeur Emancipatiebeleid nog aan kunnen bijdragen, toen ik na het verlies van GroenLinks onder mijn duolijsttrekkerschap in 1994 de politiek had verlaten.

Duolijsttrekkerschap vernieuwend

Ook het duolijsttrekkerschap was een vorm van vernieuwing van de poli-

tieke cultuur, bij de Duitse Grünen al eerder geïntroduceerd. In Nederland werd het idee enigszins cynisch ontvangen, vooral onder linkse journalisten: 'Politiek na kinderbedtijd!' was het commentaar van De Volkskrant op mijn kandidatuur met Mohamed Rabbae als duolijsttrekkers. Anno 2018 zijn papadagen heel gewoon (Wouter Bos, Jesse Klaver) en heeft zelfs het CDA duolijsttrekkers (Haarlem 2017).

Het lot van de PvdA

De conclusie dat er tussen 1982 en 2002 vooral sprake was van ontideologisering en liberalisering is dus veel te beperkt. De vernieuwingen vanuit Klein Links waren diepgaand en hebben grote invloed gehad op de politieke cultuur. Dat de PvdA, ondanks uitnodigingen, zeker vanuit de PPR en CPN, zich toen niet heeft bezonnen op gezamenlijke nieuwe partijvorming en vérgaande vernieuwing (er is ook gesproken over een Labourconstructie) mag als een gemiste kans worden gezien. Te lang is gegokt op de kracht van een gevestigde bestuurderspartij. Het weggooien van ideologische veren geeft nog geen richting!

Dat is waarom GroenLinks nu wel in staat is de tijdgeest politiek te verwoorden en de PvdA niet. Had Klein Links zichzelf niet ter discussie gesteld dan was haar eenzelfde lot beschoren geweest!

6. Periode 2002 - 2016: Versplintering in onzekere tijden

Inleiding

Na ingrijpende hervormingen aan het eind van de 20e eeuw door het kabinet-Lubbers III en de Paarse Kabinetten, volgt nu een politiek onzekere periode. De opkomst van Pim Fortuyn en zijn gewelddadige dood leidde tot ontsteltenis en beroering in de politiek en heftige reacties in de samenleving. De snelle opkomst van de LPF in de Tweede Kamer en haar (bijna te) vroege deelname aan het kabinet gaf onrust, ook intern binnen de LPF. Een andere maatschappijvisie deed haar intrede, die ook jaren daarna het beleid heeft beïnvloed. De opkomst van de PVV heeft mede geleid tot meer aandacht voor de problemen rond integratie en strenger migratie- en asielbeleid.

De 'versnippering' van politieke partijen, moeizame kabinetsformaties en kortdurende kabinetten, toenemende wisselingen in kiezersgedrag en politieke instabiliteit doet de roep om aanvullingen op of alternatieven voor onze parlementaire democratie toenemen.

Daaroverheen kwamen de krediet- en de financiële crisis en forse bezuinigingen met als gevolg achteruitgang en grotere sociale ongelijkheid. Desondanks zijn – met name door het Kabinet-Rutte II – veel hervormingen doorgevoerd.

Ook op Europees niveau is het niet stabiel, terwijl duidelijk is dat bepaalde problemen, zoals het vluchtelingenvraagstuk, veiligheid en het milieu, niet nationaal zijn aan te pakken, laat staan op te lossen. Een onzekere periode die eigenlijk nog te vers is om echt terug te blikken. Daarom is vooral gefocust op twee aspecten: opkomst en neergang van de LPF en op Europa.

'Monumentaal boek, maar eenzijdig'

door Mat Herben

Mat Herben was voorlichter van Pim Fortuyn. Na diens vermoording trad hij onverwacht naar voren als aanvoerder van de LPF en heeft dat vier jaar gedaan. Van 2002-2006 was hij lid van de Tweede Kamer en daarnaast ook periodiek fractievoorzitter en lijsttrekker. In 2006 verloor de LPF alle zetels in de Tweede Kamer zodat hij niet terugkeerde in de Kamer. Hij is teruggegaan naar de lokale politiek en is raadslid voor Leefbaar Montfoort in de gemeente Montfoort.

Geen saaie boel

Als je boeken van historici leest over de parlementariërs in de negentiende eeuw, dan zou je bijna denken 'wat een saaie boel'. Maar het beeld van rationeel en rustig debatterende heren-parlementariërs dat door historici vaak is bevestigd, klopt voor geen meter. Men kon zich toen ook enorm opwinden. In 1854 voelde een minister zich zo beledigd dat hij zijn papier trok tegen een Kamerlid.

Het positieve beeld ontstond doordat historici zich baseerden op oude memoires en geschiedenisboeken van politici uit de tijd waarin de eerste

politieke partijen werden opgericht. Politici van toen hadden de neiging hun verleden te idealiseren om hun parlementaire wereld in bescherming te nemen. Wetenschappers namen dát beeld later over. Jouke Turpijn maakte in 2008 met zijn proefschrift 'Mannen van gezag' korte metten met het geïdealiseerde beeld van het verleden. Daarin o.a. het voorval dat generaal baron Forstner van Dambenoy, minister van Oorlog, in november 1854 met zijn rapier dreigend wees naar het Kamerlid J.P.P. baron van Zuylen van Nijeveld, die hem had beschuldigd van mystificatie, een parlementair eufemisme voor liegen. Uiteindelijk kwam het niet tot een duel omdat hun secondanten net zo lang onderhandelden, totdat beide partijen met het geschil konden leven.

Eenzijdig beeld van de geschiedenis

Bij het lezen van het monumentale boek 'Zeventig jaar zoeken naar het compromis' van Bert van den Braak en Joop van den Berg bekwam mij het gevoel dat ook dit boek, dat de parlementaire geschiedenis beschrijft van 1946 tot 2016, een eenzijdig beeld schetst van de afgelopen decennia. Mijn kleinkinderen zullen niet begrijpen waarom de jaren 2002-2007 voor hun opa tropenjaren waren, wie Pim Fortuyn was en waarom deze man in 2004 tot de Grootste Nederlander werd gekozen. Opa is uiteraard content dat de auteurs weinig aandacht schenken aan die roerige periode en de conflicten, maar die terughoudendheid betreft niet alleen de Lijst Pim Fortuyn (LPF). Je leest ook weinig of niets over de persoonlijke conflicten in de andere partijen, zoals bij de SP, VVD, D66, GroenLinks, CDA of 50Plus.

Persoonlijke conflicten zijn overal

Je zou denken dat "LPF-toestanden" alleen bij de LPF voorkwamen. Persoonlijke conflicten komen overal voor – van sportvereniging tot politieke partij – maar ervaren politici weten hun ambities en frustraties beter te verhullen met politieke argumenten. Voor een goed begrip van wat gaande is in de samenleving en in de politiek kunnen historici niet volstaan met literatuurstudie, hoe goed ook gedaan. Er zijn inmiddels talloze scripties en proefschriften geschreven over Pim Fortuyn, maar Leonard Ornstein en Jouke de Vries waren de enigen die zich verwaardigden met mij te spreken om bijvoorbeeld berichten uit NRC Handelsblad of De Telegraaf (onze grootste tegenstanders) te checken.

Beeld van Fortuyn verslechtert

Naarmate de periode verder achter ons ligt en nieuwe partijen in binnen- en buitenland opkomen, verslechtert de geschiedschrijving en daarmee

het beeld van Pim Fortuyn. We hebben nu heuse hoogleraren populisme die onverdroten op zoek zijn naar overeenkomsten tussen al die nieuwe partijen. Die zijn er altijd, maar de verschillen zijn veel belangrijker. Heeft u een herdershond, drinkt u jus d'orange en heeft u last van slapeloosheid? Hitler had dat ook. Als u ook nog een verdienstelijke amateurschilder bent of vegetariër, dan bent u reddeloos rechts! U begrijpt dat ik de term 'populisme' zinloos vind. Er zijn gewoon goede en slechte politici en die kun je verder aanduiden met verstandig, opportunistisch of demagogisch, wat u maar wilt. Maar populisme is een nietszeggend modewoord dat vooral wordt gebruikt door de gevestigde politiek om andersdenkenden weg te zetten. U mag zelf beslissen wie u nu de grootste populist vindt: Thierry Baudet die de Ondergang van het Avondland voorziet, of Jesse Klaver die het Milieu en de Wereld gaat redden. Voor mij zijn zij gewoon twee politici met interessante visies die moeten worden besproken in de politieke arena en dat is, aldus Pim Fortuyn, het parlement.

Geen links of rechts

In Nestornummer van april 2018 stond een aardig artikel van Arie de Jong, die de vraag stelde of de begrippen links en rechts nog wel betekenis hebben. Daarmee bevindt hij zich onverwacht in het kamp van Pim Fortuyn (niet schrikken Arie!). Het denken in links-rechts is volkomen achterhaald, maar gelijktijdig onuitroeibaar omdat journalisten en analisten nu eenmaal graag in sjablonen denken.

De secularisatie, de ondergang van het oude socialisme in 1989 en de opkomst van de politieke islam zijn drie redenen waarom politici en historici Fortuyn zouden moeten lezen en waarderen. Over de vraag 'Hoe nu verder?' dacht hij grondig na. Welke kernwaarden hebben Nederland welvarend gemaakt en wat moeten we dus doorgeven aan onze kinderen en aan nieuwkomers? Dat was de visie van Fortuyn. En wat hooggeleerde heren, promovendi, biografen, journalisten en de hele bliksemse rest aan sprookjesvertellers ook mogen beweren: al het andere is franje of flauwekul. Maar politicologen en journalisten blijven de kiezers in twee kampen verdelen: links of rechts, alsof de secularisatie, de val van het oude socialisme en de opkomst van de islam nooit hebben plaatsgevonden.

De verzuiling bestaat alleen nog in de politiek en bij de publieke omroep.

Einde Strategisch akkoord

Met de analyse van Pim Fortuyn is niets meer gedaan, nadat in 2007 met de terugkeer van de PvdA in het centrum van de macht een definitief einde kwam aan het Strategisch Akkoord dat in 2002 was opgesteld door Balkenende, Zalm en Herben. Balkenende II zette het beleid grotendeels

voort, meestal gesteund door de LPF, maar vaak ook niet. Volgens de door Wouter Bos aangewezen LPF-watcher, de jonge Diederik Samsom, steunde mijn partij voor 66% de regering. Veel leuker om te weten vond ik bij ons afscheid de opmerking van een groepje vrouwelijke Kamerleden van SP en GL, dat zij ons zouden missen "omdat er nog nooit zoveel moties van de SP of GroenLinks waren aangenomen".

Sommige feiten ontbreken

De LPF heeft in de Kamer voor een kleine cultuuromslag gezorgd. Het stemgedrag van mijn partij werd waakzaam gevolgd door D66, omdat de LPF met acht zetels twee stemmen meer had dan D66. Dat leidde uiteindelijk tot de val van het kabinet-Balkenende II, omdat mijn partij voor de zoveelste keer een motie van D66 wegstemde, in dit geval de motie van afkeuring die Halsema (en D66) hadden ingediend tegen de opstelling van Rita Verdonk inzake Ayaan Hirsi Ali.

Ik mis dergelijke feiten in het verder gedegen overzicht van het boek 'Zeventig jaar zoeken naar het compromis'.

Lijmpoging verzwegen

Ik mis ook de vermelding van het advies dat de vicepresident van de Raad van State, Herman Tjeenk Willink, had uitgebracht na de val van Balkenende I. Hij pleitte namelijk voor een lijmpoging, omdat aan de val van het kabinet geen politiek meningsverschil ten grondslag lag, maar een persoonlijk conflict tussen twee bewindslieden (Bomhoff en Heinsbroek), die inmiddels waren opgestapt. Dat hij gelijk had, blijkt ook uit het feit dat de demissionaire coalitie nog zeven maanden vrij probleemloos doorregeerde tot ergernis van de linkse oppositie. Om dat te begrijpen moet u iets weten van de problemen waarmee een nieuwe partij te kampen heeft, zeker als haar leider door moord is weggefallen.

Geen aandacht voor omgevingsfactoren

De auteurs besteden in hun boek geen aandacht aan omgevingsfactoren en daarom ontstaat een eenzijdig beeld. Toen wij in mei 2002 aantraden, moesten we eerst personeel werven. Bureau Berenschot selecteerde uit 1000 sollicitanten een groep veelbelovende beleidsmedewerkers. Twee van hen – Max Hermans en Margot Kraneveldt – werden later ook Kamerlid, Margot zelfs twee keer want in november 2006 trad zij toe tot de PvdA. De meeste medewerkers – inclusief secretaresses en voorlichters – begonnen aan hun nieuwe baan bij de LPF-fractie in oktober 2002, toen was het kabinet al gevallen. In 2003-2004 vormde zich pas een volwaardige, ingewerkte fractie. Maar de reputatieschade was onherstelbaar.

Volgens sommigen hebben CDA en VVD bewust de breuk gebruikt om de LPF niet de kans te geven te wortelen. Zelf geloof ik dat niet. Wij hebben het hout aangedragen voor onze eigen brandstapel, zei ik toen al.

Opkomst nieuwe media

Er zijn meer omgevingsfactoren die vermeldenswaard zijn. Zo kreeg mijn partij als eerste te maken met de negatieve kanten van nieuwe media, mobiele telefoons en e-mailverkeer. Het volgen van internet was in de zomer van 2002 een lastige opgave, omdat het meeste personeel immers nog niet in dienst was gekomen. Er was heel veel nepnieuws rond de LPF, ingestoken door zowel linkse als rechtse activisten. Het is jammer dat de auteurs dergelijke zaken niet behandelen, al was het maar summier. Zij deden dat wel – pagina 222 – bij de beschrijving van de veranderde debatcultuur in de jaren zestig, toen door de plaatsing van tv-camera's de politici ineens bekende Nederlanders werden. Het medialandschap van 2002 en daarna wijzigde veel sterker dan in 1968.

Inhoudelijk is de behandeling van de politieke beleidsonderwerpen overzichtelijk en voorbeeldig, want ontdaan van emoties en zonder politieke vooringenomenheid. Op een enkel punt zijn zij onvolledig. Zo noemen zij Harry van Bommel (SP) terecht als prominent tegenstander van de Europese Grondwet in 2005 tijdens de debatten. Daarnaast noemen zij ChristenUnie (correct) en Wilders. Laatstgenoemde speelde toen geen rol van betekenis. Het grote tv-debat met Wouter Bos werd door mij gevoerd, succesvol volgens opiniepeilers. Van te voren hadden Harry van Bommel en ik in de kleedkamer onze teksten afgestemd. De hele strategie tegen de EU-grondwet was trouwens op mijn fractiekamer ontwikkeld door de beleidsmedewerkers van LPF, SP en ChristenUnie. Wij formuleerden de vraag 'Wat zijn letterlijk en figuurlijk de grenzen van de Europese Unie?', een thema dat later door Frits Bolkestein als titel voor een boek werd gebruikt. Ik heb de Q en A's nog in mijn bezit die waren gemaakt voor Harry van Bommel, André Rouvoet en mij.

Lees meer om het totaal ander politieke landschap te begrijpen!

Omdat Nederlandse historici in tegenstelling tot bijvoorbeeld Fransen als Georges Duby weinig aandacht hebben voor 'oral history', ontstaat zo een incompleet beeld. Ik kan het boek van harte aanbevelen voor politici, hun medewerkers en ambtenaren, want dankzij dit boek is de parlementaire behandeling van grote onderwerpen snel toegankelijk. Maar burgers (én politicologen) die willen begrijpen waarom we na 2002 een totaal ander politiek landschap hebben, moeten nog een paar boeken kopen.

Tip: de PIM-boeken van wijlen prof. dr. Bert Snel, verschenen in 2013. De geschiedenis van Leefbaar Nederland, Leefbaar Rotterdam en de LPF. Onverminderd actueel.

“Europa, dat zijn wij”

door Marit May

Marit May kwam na een indrukwekkende loopbaan als assistent van de CDA-fractie van het Europees Parlement en diverse functies in het ministerie van Buitenlandse Zaken en Nederlandse ambassades in Costa Rica en Beijing, in de Tweede Kamer. Van 2012-2017 lid van de Tweede Kamer voor de PvdA. Door het verlies van veel zetels viel zij buiten de boot en bekleedt nu de functie van 'Migratiegezant'

Ontmoeting in Diyarbakir

We zitten aan het ontbijt in hotel Liluz in Diyarbakir. Diyarbakir is een stad bol van geschiedenis en politiek in het zuidoosten van Turkije. De metershoge oude stadsmuur als symbool van de antieke politiek en de gepantserde witte politieauto's als symbool van de hedendaagse politiek. We zitten aan een ronde tafel met witte papieren tafellakens, zoete broodjes en slappe koffie. Op dit tijdstip zijn er nog weinig andere gasten. Ik zit er samen met mijn Hongaarse buddy uit het waarnemingsteam van de parlementaire assemblee van de Raad van Europa. Onze Turkse tolk Ramazan en chauffeur Mohamed komen binnen, nadat zij de auto geparkeerd hebben. We zijn net bij de opening van een stembureau geweest. Het is zondagmorgen 7 juni 2015 en we zijn hier om de parlementsverkiezingen in Turkije waar te nemen.

Het is het beleid van de Raad van Europa om in de waarnemingsteams mensen uit verschillende politieke families bij elkaar te zetten. En dat is in team nummer 110 in Diyarbakir goed gelukt. Op zaterdagavond ontmoet ik mijn Hongaarse collega voor het eerst. Ik schud hem de hand en doe een poging zijn naam, Attila Tilki, goed te onthouden. Inhoudelijk ben ik prima voorbereid en heb ik mij goed ingelezen op de situatie in Turkije in aanloop naar de verkiezingen. Ik heb mij echter niet verdiept in de man met wie ik de hele zondag op pad zal gaan. Hij weet echter wel wie ik ben

en steekt direct van wal. Waarom ik in het Nederlandse parlement altijd kritische vragen stel over de situatie in Hongarije. Of ik me wel realiseer dat de Hongaarse regering van Victor Orbán en zijn partij Fidesz democratisch zijn gekozen en bovendien het extreemrechtse Jobbik in de nek hebben hijgen. Mijn vragen over onafhankelijke rechtspraak en vrije media vond hij ongefundeerd en overdreven.

Na de hele zondag op verschillende plekken in en rondom Diyarbakir in stemlokalen te hebben waargenomen, nemen mijn Hongaarse 'buddy' en ik afscheid van de tolk en chauffeur. We vinden elkaar in de vrolijke zoektocht naar een plek waar we in de drooggelegde stad een biertje kunnen drinken om de dag door te nemen, een hechte vriendschap is het echter niet geworden.

In de Tweede Kamer maakten we altijd grappen dat als je iets publiekelijk wilt zeggen, maar het toch geheim wilt houden, dan moet je het in de vergadering van de Kamercommissie voor Europese Zaken zeggen. Gegarandeerd geen belangstelling. Het blijft wellicht geheim voor het Nederlandse publiek, maar er zijn klaarblijkelijk wel degelijk goed luisterende toehoorders.

Meer aandacht voor Europa in het Parlement nodig

Op pagina 902 van het boek staat een waar woord: "... dat de nationale parlementen uiteindelijk voor hun bevolking de belangrijkste legitimatie vormen – via hun invloed op de Europese Raad, hoe beperkt ook – van de Europese besluitvorming ... Daarmee echter zijn Tweede en Eerste Kamer uiterst gewichtige Europese politieke instellingen geworden, met een eigen taak naast het wetgevende Europese Parlement." Ondanks deze constatering en terechte conclusie wijdt het boek maar weinig pagina's aan die belangrijke Europese taak van het Nederlandse parlement. Wellicht ook omdat het parlement zélf er beperkt aandacht aan besteedt en de in het oog springende politieke Europese agenda altijd crisisgedreven is. En dat terwijl de dagelijkse Europese besluitvorming ook van invloed is op de Nederlandse besluitvorming en de Nederlandse wetgevingsagenda. En dat geldt niet alleen op de door de schrijvers terecht aangehaalde spannende momenten rondom de euro, Griekenland en vluchtelingen.

In die zin is Europese politiek ook weer niet heel anders dan de politiek op andere onderwerpen. Als het spannend wordt, onenigheid in de coalitie dreigt, bestaand gangbaar beleid op de schop moet of op klappen staat, dan is de belangstelling daar van de bestuurders, van de politici en van de media. De noeste arbeid van de parlementariërs die zich met de Europese agenda bezighouden, komt minder in beeld. Ook hier overigens niet veel anders dan op andere dossiers, waar de noeste arbeid ook niet echt uitge-

breid in beeld komt. Toch heb ik zelf in de periode dat ik in de Tweede Kamer zat wel het idee gehad dat Europa en Europese onderwerpen anders dan de hoogoplopende crises wat onderbelicht waren. De grap dat als je iets geheim wilt houden dat je het in de Kamercommissie voor Europese Zaken moet zeggen, is niet geheel zonder aanleiding.

Meer transparantie in besluitvorming

Toch, zoals de schrijvers stellen, zijn nationale parlementen van invloed op de Europese agenda. Nationale parlementen en zeker ook de Nederlandse bespreken met de regering wat de inzet, de rode lijnen tijdens de vergaderingen van de Europese Raad zijn. Wanneer in het parlement een motie wordt aangenomen om een bepaald standpunt van de regering af te dwingen, kan dat van directe invloed zijn op de besluitvorming in Brussel. Helaas is de besluitvorming in Brussel niet altijd transparant en kunnen Kamerleden geen verslagen van die Europese Raad inzien. Net overigens als de notulen van de Nederlandse vrijdagse ministerraad die 25 jaar achter slot en grendel blijven. Om meer inzicht in de Brusselse besluitvorming te krijgen heb ik samen met VVD-collega Anne Mulder een initiatief wetsvoorstel geschreven om meer transparantie af te dwingen. Dat was een intensief en langdurig traject, dat zonder hulp van de Griffie en mijn toenmalig medewerker Daniël Tempelman nooit tot stand had kunnen komen. Helaas is het me niet gelukt om het initiatief ook binnen de mandaatsperiode af te ronden. Wetgevingstrajecten in Brussel zijn lang en taai, maar die in Nederland ook.

Meer 'Gele kaarten' trekken

Naast de invloed die de Tweede en Eerste Kamer in de debatten met de bewindspersonen kunnen afdwingen, is er ook een formele rol in het Europese wetgevingstraject. Die rol is met de ratificatie van het Verdrag van Lissabon ook in het Europese verdrag verankerd. Nationale parlementen kunnen zelfs gezamenlijk een wetgevingstraject van de Europese Commissie ophouden en verzoeken het voorstel te wijzigen. Wanneer een derde van alle nationale parlementen vindt dat een voorstel niet voldoet aan de principes van subsidiariteit, dan kunnen deze parlementen gezamenlijk een zogenaamde gele kaart trekken. Gedurende de mandaatsperiode 2012-2017 is dit tweemaal gebeurd. Eénmaal rondom het voorstel van de Europese Commissie om te komen tot een Europees openbaar ministerie en één keer bij het voorstel van de Europese Commissie voor de herziening van de detacheringsrichtlijn. Zonder op de inhoud van deze voorstellen in te gaan, is het interessant om dit instrument van invloed van de nationale parlementen verder te volgen. Een aantal maal per jaar

komen de nationale parlementen van de Europese lidstaten bijeen in de zogenaamde COSAC-vergadering.

Ook rode en groene kaarten om dichterbij de burger te komen

Tijdens het Europese voorzitterschap van Nederland in het eerste halfjaar van 2016 organiseerde het Nederlandse parlement ook een aantal van die vergaderingen in Den Haag. De Ridderzaal was voor de gelegenheid omgebouwd tot zaal waar enkele honderden parlementariërs en hun griffiers uit alle uithoeken van de Europese Unie kwamen overleggen. Een van de voorstellen die Nederland ook graag wil uitwerken is om te kijken of we – naast een gele kaart – kunnen komen tot een rode kaart en een groene kaart. Een rode kaart om samen met een aantal Europese parlementen het wetgevingsproces van de Europese Commissie tegen te houden en een groene kaart om juist een nieuw initiatief op te tuigen. Vooralsnog zijn de nationale parlementen het nog niet eens geworden over de procedures rondom zulke kaarten, maar het zijn hele mooie voorstellen waarmee de Europese agenda dichterbij huis komt. Zo kun je Europa dichterbij de burger brengen.

Debat moet transparanter

Het idee is toch vaak dat Brussel een groot zwart gat is waar af en toe bizarre voorstellen uit komen, die bedacht zouden zijn door duimendraaiende Brusselse ambtenaren. Al sturende naar hun systeemplafonds in de burelen aan de Wetstraat zouden zij voorstellen bedenken om de Europese burger dwars te zitten. Nationale politici versterken die mythe met de natuurlijke neiging om successen naar zich toe te trekken en alles wat misgaat toe te dichten aan Brusselse bureaucratie. Maar in Brussel worden geen beslissingen genomen zonder dat de nationale ministers en in belangrijke zaken de nationale regeringsleiders het eens zijn. Ook de Nederlandse bewindspersonen spelen daar een belangrijke rol en die ministers, staatssecretarissen en de premier kunnen door het Nederlandse parlement met een opdracht op pad gestuurd worden, of achteraf bevraagd worden over wat ze hebben besproken en besloten in de Europese vergaderingen. Het is dus goed om het debat transparanter te maken en naar Den Haag te halen.

Institutioneel geheugen verdwijnt

Op pagina 789 illustreren de schrijvers hoe de versnippering van het politieke landschap zorgt voor een versnipperd parlement. In september 2012 verschieten maar liefst 34 zetels van politieke kleur. De verkiezingen van maart 2017 waren nog dramatischer. Alleen al de PvdA verloor 29 zetels.

Maar liefst 71 Kamerleden vertrokken na die verkiezingen, omdat zij hun zetel hadden verloren of omdat zij er zelf voor kozen niet meer deel te nemen aan de verkiezingen. De versnippering van het parlement en de steeds korter wordende zittingsperiodes van parlementariërs is ook van invloed op de impact die het Nederlandse parlement en de politieke partijen hebben op de Europese politieke besluitvorming. Het institutioneel geheugen verdwijnt. Om invloed te kunnen uitoefenen is een netwerk met politieke vrienden uit andere landen, je eigen delegatie in het Europees parlement en een beetje kennis van de Europese regelgeving noodzakelijk. Fracties met maar een handvol zetels kunnen die tijd vaak niet vrijmaken. Of willen geen prioriteit geven aan de Europese onderwerpen. Dat is jammer, want daarmee missen we als Nederlandse parlementariërs en dus als Nederlandse burgers invloed.

Meer "wij-gevoel" met Europa!

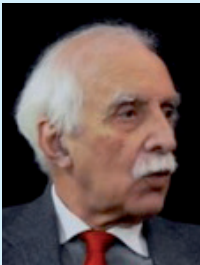
In plaats van de slogan "Europa best belangrijk", zou ik de slogan "Europa dat zijn wij" willen voorstellen. Kunnen we ons niet meer verschuilen achter de gemakkelijke zondebok, de Europese Unie, en kunnen we gaan doen wat we moeten doen: echte politiek bedrijven, discussiëren over hoe Europa er uit moet zien en hoe het kan bijdragen aan onze gezamenlijke toekomst, stabiliteit en welvaart.

7. Reactie op 'Onder de wet, naast de wet, tegen de wet'

Inleiding

In het laatste hoofdstuk van het boek wordt aandacht besteed aan de ontwikkelingen die de wetgeving in het parlement in de loop van de laatste 70 jaar heeft doorgemaakt. Een interessante en lezenswaardige analyse van de auteurs waarop een reactie niet mag ontbreken. Zeker niet een reactie die eindigt met de woorden dat deze twaalf bladzijden verplichte kost moeten zijn voor alle parlementariërs!

door Erik Jurgens

Erik Jurgens heeft een boeiende politiek weg gevolgd: aanvankelijk actief op de linkervleugel van de KVP; in 1968 medeoprichter van de PPR waarvoor hij in de Tweede Kamer heeft gezeten; daarna stapte hij over naar de PvdA. Daarnaast is hij hoogleraar Staats- en Bestuursrecht en Parlementsrecht. Van 1972 - 1975 lid van de Tweede Kamer voor de PPR. Van 1990 - 1994 lid van de Tweede Kamer voor de PvdA. Van 1995 - 2007 lid van de Eerste Kamer voor de PvdA.

'De wet in minder formele zin'

In het staatsrecht bestaat een vaste term: wet in formele zin: een besluit vastgesteld door beide Kamers der Staten-Generaal, en bekrachtigd door de Koning (art.81 GW). Als in de Grondwet over 'de wet' wordt gesproken, dan gaat het altijd daarover. Meestal bevatten wetten ook regels, wat wij wetgeving noemen. Maar ook sommige andere besluiten worden zo belangrijk gevonden dat zij volgens de Grondwet alleen bij wet mogen worden genomen. Zo wordt de begroting bij wet vastgesteld (art.105 GW). Maar de begrotingswet stelt geen regels, geeft wel bevoegdheid tot het doen van uitgaven. En bij het koningschap (artt. 24-41GW) moet een aantal besluiten bij wet gebeuren: zoals benoeming van een regent, goedkeuring van een huwelijk van een persoon "die het koningschap kan beërven". Het besluit bij wet garandeert dat de Staten-Generaal daarin meebeslissen.

Niet-wettelijke regels

Maar regels worden op veel meer manieren vastgesteld dan alleen via de wet. De Grondwet zelf noemt in art. 89 de bevoegdheid van de regering om algemene maatregelen van bestuur (AMvB's) vast te stellen. En op grond daarvan, later, nadere uitwerking bij 'ministeriële verordening'. De drie koning Willems maakten ruim gebruik van AMvB's. In 1887 kwam daarom in art. 89 te staan dat voorschriften, door straffen te handhaven, alleen gegeven kunnen worden 'krachtens de wet', dus in een delegatie door de wetgever.

Meer regels onder de wet, naast de wet en tegen de wet; alertheid geboden

In hoofdstuk 5, paragraaf 7 geven de auteurs in twaalf bladzijden heel

goed inzicht in het feit dat er in toenemende mate regels ontstaan op rijksniveau die noch wet zijn, noch AMvB, noch overige gedelegeerde wetgeving. En toch zijn deze regels in feite bindend. Daarom zouden deze bladzijden voorgeschreven leesvoer moeten zijn voor Kamerleden. Zij hebben soms geen idee – zo is mijn ervaring geweest – dat de praktijk van regelgeving zoveel meer omvat. Regelgeving waarop de Kamers steeds toezicht moeten kunnen houden, alleen al op de bandbreedte van de delegaties die zijn gegeven in formele wetten. Ik behandelde destijds, samen met Kees Zijlstra, voor de PvdA-fractie de Telecommunicatiewet in de Senaat. Mij viel op dat aan de regering in sommige bepalingen een ruime bevoegdheid tot regelgeving op dit terrein werd gegeven, zonder dat de hoofdzaken waarover het ging in de wet waren vastgelegd. Wel begrijpelijk, gezien de complexiteit van de betrokken materie, maar in strijd met art. 89 GW. Zo'n wetsvoorstel om deze reden afstemmen, ging te ver. Maar de minister beloofde de betrokken bepalingen niet in werking te laten treden. Ook een soort amendementsrecht van de Senaat...

Pseudowetgeving

En dan ging het hier nog om een wetsvoorstel dat formeel voorlag. Maar in de afgelopen Zeventig Jaar, zo beschrijven de auteurs zeer inzichtelijk, is een geheel van beleidsregels, of 'pseudowetgeving', ontstaan dat niet past in die grondwettelijke opzet. Deze pseudowetgeving' blijkt in de praktijk in de loop van de jaren te zijn gegroeid, uit noodzaak om de samenleving te kunnen laten functioneren. Daarbij geeft de overheid tevoren aan hoe zij beleid op een bepaald gebied wil gaan vormen en uitvoeren. En hoe burgers, bedrijven en anderen daarop kunnen inspelen. De voorwaarden waaronder men dus bepaalde gunsten, gelden, vergunningen etc. kan krijgen, worden bekend gemaakt. Wie daarop ingaat, is daaraan gebonden, maar de overheid beperkt ook haar eigen beleidsvrijheid. Daarmee krijgt zij dingen gedaan die met wetten niet afdwingbaar zouden zijn.

'Voorgenomen beleid' (de politieke kant) en 'regelgeving' (de juridische kant) lopen steeds meer door elkaar, stellen de auteurs. Beleidsregels en gedelegeerde wetgeving worden behandeld als instrument van beleid. Waar blijft op deze manier het recht als waarborg tegen de overheid? En hoe voorkom je gemakkelijke beleidsregelgeving buiten de Kamer, als medewetgever, om?

Ontwikkeling ging door

Soms is het inderdaad dubieus wat er gebeurt. In deze dagen is bijvoorbeeld gedoe over de z.g. 'rulings' van de Belastingdienst, waarbij

bedrijven faciliteiten of kortingen krijgen mits ze zich bijv. in Nederland vestigen. Was dat de bedoeling van de belastingwetgever? Is er geen sprake van regels tégen de wet?

Die ontwikkeling van een veelheid van beleidsregels in plaats van wetgeving werd even een halt toegeroepen door het rapport "Orde in de regelgeving", gemaakt in opdracht van het kabinet-Van Agt I en verschenen in 1985. Regering en parlement onderschreven het pleidooi dat de wet het primaire instrument van beleid is en dat niet lichtvaardig moet worden omgegaan met delegatie en voorhangprocedures als standaardprocedures en 'rulings'.

Maar de ontwikkeling ging door. De auteurs verklaren dit uit de noodzaak om maatschappelijke steun te verkrijgen. Eerst een beleidsnota, dan reacties uit de praktijk, dan een parlementaire meerderheid. Als voorbeeld wijzen de schrijvers op de Planologische Kernbelissing (PKB). Daarbij wordt het parlement tijdig ingelicht, wetgeving wordt minder nodig.

Ruime parlementaire ervaring onmisbaar

Is er een weg terug van toenemende (beleids)regel en 'rulings' naar meer wetgeving?

De juridische kwaliteit van de regelgeving zou daar wel mee gebaat zijn, en daarmee de waarborg voor de burger. Na 1985 is het aantal beleidsnota's verminderd en heeft wetgeving een revival doorgemaakt. Maar leidt dat tot betere wet- en regelgeving?

Net als bij de motie wordt het vaststellen van wetgeving steeds meer gebruikt om vanuit de oppositie via amendementen of initiatiefwetsvoorstellen een politieke mening te uiten. De indieners weten dat hun daad geen praktisch effect heeft op de wetgeving. Men richt zich op de media, de publieke opinie. "Expressieve politiek" noemen de auteurs dat.

Verplichte kost voor parlementariërs

Beleidsregels zijn – samengevat – enorm toegenomen, zowel beleid onder de wet, beleid naast de wet, als zelfs beleid tegen de wet.

Door deze complexiteit van procedures en vraagstukken ontstaan er onduidelijke toestanden. Hoe krijgt de Kamer daar vat op?

Deze ontwikkeling vraagt om veel parlementaire ervaring. Probleem is echter dat die ervaring niet toeneemt, maar door de jaren heen juist afneemt.

Daarom meen ik dat deze twaalf bladzijden verplichte kost moeten zijn voor alle Kamerleden – die van Deze en die van de Overzijde!